
1939 des del refugi de Poitiers. L'exili civil en les cartes de Maria Deu Laspalas a Ricard Simó Bach

Josep M. Benaül Berenguer

Ricard Simó i Maria Deu i el seu fill Josep, d'encara no tres anys d'edat, van participar en l'exili en massa a França darrere la caiguda de Catalunya el 1939. Ricard, barber i militant del POUM, fou comissari polític de l'exèrcit republicà, mentre que Maria, sastressa, no va militar en cap organització. La família va estar separada des de l'entrada a França: Maria i el nen a Poitiers, en un dels refugis per a dones, nens i ancians espanyols; Ricard als camps de concentració de Sant Cebrià de Rosselló i el Barcarès i, després de fugar-se d'aquest últim, al Beaujolais. El contacte es va mantenir gràcies a la correspondència. Les cartes enviades per Maria –89 el 1939– permeten analitzar les condicions de vida als refugis, gairebé gens estudiats en comparació amb els camps de concentració, i aporten molts elements per estudiar les complexitats i incerteses d'aquest primer any d'exili. Finalment, s'analitza el retorn de Maria i el nen a casa al final de setembre de 1939 –Ricard no va tornar fins al final de 1941– i l'impacte causat per aquesta experiència, primer acte d'una dramàtica postguerra.

A Josep Fontana

Introducció

La meua simpatia pels tres protagonistes d'aquesta història m'ha portat a acceptar la proposta de fer aquest treball. Vaig conèixer prou bé Ricard Simó Bach en el darrer decenni de la seva vida, el jubilat que havia esdevingut "el" biògraf local.¹ Amb ell vaig passar alguns moments inesborrables. Menys relació vaig tenir amb la protagonista principal d'aquesta història, la seva esposa, Maria Deu Laspalas, figura més aviat silenciosa i reservada, que solia obrir-me la porta del domicili del carrer de les Tres Creus i m'acompanyava al despatx de Ricard. Al fill, Josep Simó Deu, el vaig començar a tractar a partir de la mort del seu pare. Els jubilats i el reputat cirurgià que jo vaig conèixer havien estat un jove matrimoni i un nen de tres anys el 1939. D'ells només sabia que Ricard havia estat militant del POUM i que havia fet la guerra i l'exili.

En el fons documental de Ricard Simó Bach, conservat a l'Arxiu Històric de Sabadell, hi ha 151 cartes que va rebre de la seva esposa Maria entre el febrer de 1939 i el desembre de 1941 mentre va estar exiliat a França. Maria i el fill també van estar refugiats a França entre la fi de gener i la fi de setembre de 1939, quan van tornar a Sabadell. En aquests vuit mesos de 1939 la família només va poder estar unida durant uns pocs dies a començaments d'agost. Després s'hi va afegir una nova i prolongada separació de dos anys i cinc mesos.

Mentre que Maria i el nen van ser allotjats en un refugi per a exiliats civils espanyols a Poitiers, Ricard va estar als camps de concentració de Sant Cebrià de Rosselló i del Barcarès. A l'inici d'agost es va escapar del Barcarès, es va reunir amb l'esposa i el fill a Poitiers i després es va instal·lar a la zona del Beaujolais, al departament del Roine. A les darreries de 1939 devia arribar a Montpeller, on va residir durant el 1940 i 1941.

Hem optat per centrar-nos només en l'anàlisi de les cartes del 1939 per les raons següents. Primera, perquè l'exili a França va assolir les cotes més altes durant aquest any. Les pressions del govern francès i l'amenaça i la realitat del conflicte mundial van provocar el retorn a Espanya de la majoria i la sortida d'una porció menor cap a altres destinacions d'exili.

Fotografia 1. Maria Deu Laspalas, Josep Simó Deu i Ricard Simó Bach. Ca. 1937, Autor desconegut (AHS. Fons Ricard Simó Bach).

Del mig milió d'exiliats del febrer de 1939, 465.000 dels quals havien entrat per la frontera catalana entre la fi de gener i els primers dies de febrer,² en restaven uns 140.000 el 14 de desembre de 1939.³

La segona raó és el retorn de Maria i del nen a Espanya, imposat per les noves circumstàncies bèl·liques, a la fi de setembre, que va canviar substancialment la situació familiar. Ricard, ja fora del camp, va romandre sol a França i envoltat de noves incerteses.

Finalment, el tercer motiu és purament de càlcul: la correspondència de 1940-1941 imposa uns nous elements d'anàlisi que desbordaven clarament els recursos que podíem dedicar-hi.

Entre el 14 de febrer i el 25 de desembre de 1939, Maria Deu va escriure 89 cartes al seu espòs. D'aquestes, 66 es van concentrar entre els mesos d'abril i agost, en què Maria va escriure pràcticament cada dos dies, si considerem que la presència de Ricard a

1 Els seus llibres de biografies són *100 sabadellencs en els nostres carrers*, Sabadell: AUSA, 1984; *Sabadellencs morts a l'exili*, Sabadell: Agulló-Costa, 1986; *Dones sabadellenques dignes de recordar*, Sabadell: Agulló-Costa, 1988.

2 A la fi de 1938 hi havia uns 45.000 exiliats espanyols a França segons RUBIO (1996), p. 41. Altres rebaixen la xifra d'entrats durant gener i febrer a 440.000; PLANES (2005), p. 17-18.

3 Altres historiadors consideren que 180.000 exiliats a França a la fi de 1939 seria una xifra més acostada a la realitat; DREYFUSS-ARMAND (2000), p. 79. Més problemàtica és l'estimació del pes dels catalans dins del total d'exiliats; fins ara -tot i sostenir-se en una base molt limitada- s'accepta la de Rubio, xifrada en un 36%; GAITX (2006), p. 24-25. El cas de Poitiers mostra que aquest percentatge podia baixar molt segons els llocs.

Poitiers va motivar la interrupció de la correspondència entre el 29 de juliol i el 12 d'agost.

Moltes cartes responien les de Ricard, enviades des del camp de concentració fins a l'agost i, després, des de Fleurie, poble del Beaujolais on es va establir temporalment. Malauradament les cartes de Ricard no s'han conservat. Maria, retornada a Sabadell amb el nen, el 25 de setembre de 1939, va continuar la correspondència amb el seu marit fins al 1941, però el ritme va ser molt menor: 38 cartes el 1940 i 24 el 1941, si bé aquest darrer any també hi va haver algun contacte telefònic entre la parella.

Mes	Nombre
Febrer	2
Març	6
Abril	13
Maig	14
Juny	13
Juliol	12
Agost	14
Setembre	7
Octubre	4
Novembre	0
Desembre	4
Total	89

Taula 1. *Cartes de Maria Deu a Ricard Simó, del 15 de febrer al 25 de desembre de 1939.*
Elaboració pròpia.

Nota: no es compten unes poques cartes adjuntes del fill, redactades també per Maria.

El contacte postal era pràcticament l'únic existent entre els interns dels camps de concentració —destinats fonamentalment als militars i homes en edat de combatre— i els altres centres d'acollida, entre els quals els refugis, on es va allotjar una gran part de les dones, nens i vells. A més del seu contingut tangible (trameses de notícies, d'orientacions, de diners, de segells, de béns i recursos...), el correu era bàsic per mantenir l'escalf familiar i per donar forces morals per tirar endavant en situacions particularment adverses. La correspondència estructurava una xarxa de comunicacions, ja que s'hi podien adjuntar cartes rebudes d'altres familiars exiliats —com era el cas d'Antoni Simó Bach, germà de Ricard— i dels familiars de Sabadell, una vegada que es va aconseguir de reprendre el contacte epistolar. També s'hi incloïen notícies d'altres familiars residents a França —Ricard Simó tenia uns cosins llunyans a Lió que eren emigrants econòmics— i d'altres exiliats.

A partir del mes de març de 1939, el contacte epistolar entre els esposos va quedar normalitzat. El

correu francès funcionava bé i Maria rebia les cartes enviades per Ricard des del camp de concentració en dos o tres dies.⁵ La correspondència entre els refugiats de Poitiers i els camps de concentració era gratuïta, però a partir de maig només va ser de franc una carta setmanal.

Les nou cartes compreses entre el 29 de setembre i el 25 de desembre de 1939, enviades des de Sabadell, una vegada retornats Maria i el nen, registren canvis significatius, que es van mantenir en les trameses el 1940 i 1941. Passen a ésser escrites en castellà, ja que Maria no recupera el català fins a la fi de 1941, i mostren una menor llibertat, derivada de la por de la repressió franquista i, per tant, abunden molt més les fórmules d'encobriment de les matèries més sensibles al control governatiu.⁶

La correspondència de Maria Deu és l'eix d'aquest treball, que no fa altra cosa, amb una expressa voluntat d'objectivitat, que ordenar-ne la veu. La pretensió és situar la peripècia d'aquesta dona i de la seva família en l'exili descomunal del 1939, valoritzant la seva representativitat i ampliant així, encara que modestament, el coneixement d'aquest procés històric.

Es comença amb una breu descripció de la peripècia de la família Simó a l'exili i seguidament es procedeix a analitzar temàticament el contingut d'aquestes cartes en funció dels aspectes considerats més rellevants. Primerament es descriuen les condicions de vida al refugi de Poitiers, és a dir, el que va ser comú a tots els que hi estaven allotjats. Se segueix amb allò que pot considerar-se més específic de l'experiència de Maria: la manca de recursos monetaris i la cura d'un nen de poc més de tres anys, que la situaven dins del grup més vulnerable dels refugiats civils, les dones en les mateixes condicions i els ancians sense família. En tercer lloc, es considera que la duresa d'aquesta experiència era la font d'il·lusions —esdevingudes quimèriques com la d'emprendre una nova vida mar enllà— i de noves decepcions que alimentaven un corrent de desengany originat en el desenllaç de la guerra. Un altre bloc d'anàlisi es basa en la identificació dels noms esmentats a la correspondència, fonamentalment amistats de guerra i d'exili de Maria i de Ricard. En cinquè lloc, l'anàlisi temàtica es tanca amb els primers mesos del retorn a

Sabadell de Maria i el nen. Finalment, es plantegen algunes conclusions.

Hem deixat de banda els aspectes més íntims per raons de respecte a la privacitat i sobretot per raons de rellevància històrica. Aquesta correspondència personal està lògicament farcida de mostres d'afecte entre els esposos i entre aquests i el fill, però el seu interès rau en l'aportació al coneixement de les dures i complexes condicions del primer any d'exili d'una família modesta, representativa del gruix de l'exili de 1939, en el qual eren minoritaris els intel·lectuals, els dirigents polítics o sindicals o les persones amb certs recursos materials. Tanmateix, no pertànyer a aquestes darreres categories en condicionava el futur —per exemple, la possibilitat o no d'anar a Amèrica— i la manera d'afrontar la vida quotidiana. Maria i el nen van estar en una situació particularment precària al llarg de vuit mesos. Dones i nens configuraven el gruix dels refugiats civils, que encara constitueixen la cara oculta de l'exili. Aquestes cartes els retornen una veu.

Les cites textuales de les cartes, que inclouen les dates, respecten l'ortografia de Maria Deu. Només s'han introduït entre claudàtors i en rodona les paraules

correctament escrites quan hem considerat que convenia assistir al lector. Ens hem limitat a accentuar les paraules i a modificar i afegir puntuació per tal de facilitar-ne la lectura. També hem assenyalat amb punts suspensius entre claudàtors el text omès entre dos fragments d'un mateix paràgraf.

La peripècia de la família Simó

Ricard Simó Bach (Sabadell, 1911-1991), barber, havia sovintejat el Centre Cultural Recreatiu, fundat pel mestre Josep Vall Sabata;⁷ després, va militar successivament en el BOC i el POUM. Era molt conegut entre el jovent d'Hostafrancs, petit i molt ben delimitat barri obrer de l'extrem oest de la trama urbana de Sabadell.⁸ Allí, el seu pare hi tenia una barberia i un obrador i tenda d'espardenyes. A més de tallar cabells i afaitar barbes, hom recorda que “les discussions i controvèrsies acalorades que es sostenien a la barberia de Josep Simó, nucli principal polític i cultural a la barriada, els diumenges al matí, eren inenarrables”.⁹

Ricard no formava part del nucli dirigent local del POUM, però va mobilitzar joves voluntaris del barri cap al front d'Aragó i ell mateix també hi va anar a l'octubre de 1936. Va estar a Montflorit (Osca) en el grup d'artilleria lleugera de la 29a divisió, comandada per Josep Rovira del POUM i dissolta després dels fets de maig de 1937. Allí ja va ser nomenat comissari polític. Després, dins l'Exèrcit Popular, fou destinat al Batalló de Rereguarda número 17. Bernardo Esparza, que n'era el comissari polític, el va anomenar comissari polític de la 4a companyia, comandada pel capità Carlos Vega de Killius i aquarterada al barri barcelonès de Sarrià. A la fi de 1938, juntament amb aquest capità va ser destinat a Colera (Girona) per tal de fer-se càrrec dels serveis de recuperació de la zona fronterera.¹⁰ A Colera es va reunir la família, ja que Ricard va enviar un automòbil a cercar Maria i el nen a Sabadell.

Maria Deu Laspalas (Sabadell, 1911-2006) i les seves dues germanes menors eren òrfenes de pare des de la infantesa. La mare, Francesca Laspalas Latorre, nascuda a Sant Esteve de Llitera, havia estat minyona i es va casar amb el fill d'una casa on va servir.¹¹ Després de la mort prematura del marit, Josep Deu Bellavista, la mare i les nenes van continuar vivint

4 La visita —molt escadussera— d'algun intern dels camps als refugis podia aportar alguna notícia més concreta, mentre que a la premsa hi havia notícies més genèriques sobre els camps.

5 Els PTT de França van establir oficines de correus annexes als camps; GARCÍA SÁNCHEZ (1996), p. 334.

6 Hi va haver poca censura del correu als camps abans de l'esclat de la II Guerra Mundial, mentre que va ser molt intensa a Espanya; GARCÍA SÁNCHEZ (1996), p. 335.

7 S'havia fundat el 1927 i s'hostatjava al cafè de les Delícies; CASTELLS (1980), p. 17.33. Era d'orientació esquerrana. Vall i altres membres van acabar al Bloc Obrer i Camperol.

8 Delimitat per la carretera de Terrassa, la Riereta —que el separava del nucli urbà—, la gran fàbrica cotonera del cal Jepó i els turons de la serra d'en Camaró.

9 MERCADÉ VERGÉS (2004), p. 185.

10 Informació del mateix Ricard Simó en la documentació per cobrar la pensió com a membre de les Forces Armades de la II República Espanyola, que actualment conserva el seu fill Josep Simó Deu.

11 Havia nascut el 1889 i havia arribat a Sabadell als vuit anys; Arxiu Històric de Sabadell (d'ara endavant AHS), Fons Municipal (d'ara endavant FM), Fulls del padró, 1936, carrer de Meléndez, 105 (aml 202-1). A Sabadell, les minyones aragoneses començaren a sovintejar a partir de les dècades finals del segle XIX.

Fotografia 2. Ricard Simó Bach, en primer pla, a la barberia paterna abans de la guerra. Autor desconegut (AHS. Fons Ricard Simó Bach)

52

amb l'avi, Jaume Deu Ribé, que havia tingut un cert èxit amb el comerç de llana durant la I Guerra Mundial. Aquest sempre les va tractar molt bé, però en canvi Francesca no va ser tan ben considerada per les seves cunyades.¹² Maria, després d'estudiar a les Carmelites, va esdevenir sastressa.

Maria es va casar amb Ricard Simó el 1934. A l'abril de 1936, compartien el domicili del carrer de Meléndez (ara Josep Renom), 105, amb el nen, nascut a l'octubre, i la mare i les dues germanes de Maria. Les cartes reflecteixen la mútua estimació de la parella, però també l'actitud submissa i dependent de Maria en relació amb Ricard, gens diferent de la predominant en la immensa majoria de les dones del seu temps.¹³ No militava a cap partit polític i, més endavant, es defineix com a innocent i confiada. Poc devia pensar llavors que haurien de sumar-se a les desenes de milers de dones i de nens que van conformar el gruix de l'exili civil de 1939.

Quan es va obrir la frontera francesa per als exiliats civils el 28 de gener,¹⁴ Maria i el nen van sortir des de Colera cap a Portbou amb altres dones i nens. Per la carretera van ser bombardejats per l'aviació franquista. El bombardeig va continuar a Portbou, quan eren dalt el tren, que va romandre parat al túnel tot el matí. Finalment els van fer baixar i van passar la frontera a peu. Maria i el nen devien entrar a França el mateix dia 28 o l'endemà i van formar part dels primers contingents enviats a l'interior de França, adreçats sobretot a les regions del centre i de

l'oest. La descripció de Maria concorda del tot amb el que han registrat els historiadors: "lo primer que ns varen fer després d'una hora de cua va ésser, per desgràcia, vacunant-se; després varen donarn-os dinar; i sense preguntar res ens varen fer pujar seguidament al tren, sense sapiguer nosaltres ahont anàvem; i allavors hores i hores de tren en tota la nit sense parar fins que vàrem arribar a Poitiers" (01.03.1939).¹⁵

Dins de la improvisació que va caracteritzar l'acolliment dels exiliats espanyols, les autoritats franceses van evacuar amb celeritat els refugiats civils, un cop van haver travessat la frontera: "el dia 1 de febrer, més de 45.000 refugiats havien sortit del departament dels Pirineus Orientals, i deu dies després, entre dones, criatures i vells, foren evacuades a l'interior de França un total de 114.000 persones".¹⁶ Quin va ser el nombre dels refugiats civils? A començaments de març l'informe Valière considerava que hi havia 170.000 dones, nens i vells i 40.000 homes civils i vàlids. Si extrapoléssim la composició

12 El pare, Josep Deu Bellavista, nascut a Sabadell, treballava al negoci patern de llanes i va morir entre 1920 i 1924. El matrimoni Deu Laspalas compartia domicili amb els pares i un germà del marit, cisteller; el 1920 hi apareix un altre germà, escriptor; AHS, FM, Fulls del padró, 1915, carrer de Garcilaso, 29 i Padró de 1920, carrer del Pare Sallarès, 141 (AMH 1240, 1242 i AMH 1244 i 1246).

13 És simptomàtic que el 1934 una dona jove es veïés impel·lida a escriure en defensa que les solteres poguessin acudir soles als centres o espectacles públics en el setmanari de la Federació Local de Sindicats; Antònia Cornadó, "¿Las solteras acompañadas?", *Vertical*, núm. 77 (20.04.1934).

14 Bàsicament els homes de més de 55 anys, les dones i els nens.

15 La seqüència és idèntica a la descrita per RUBIO (1977), p. 298. El 14 de febrer Maria escriu des de Poitiers: "Fa 17 dies que som aquí". Va arribar-hi, doncs, el dia 29 de gener.

16 VILLARROYA (2002), p. 33.

17 RUBIO (1977), p. 71-72. El mateix informe Valière estima en 200.000 els soldats i militars i 10.000 ferits. Això faria un total de 440.000 refugiats a inicis de març, dels quals un 36% eren dones i nens. Pel que fa específicament a les dones, la imprecisió sobre el seu pes en el contingent de l'exili és molt gran, ja que s'estima en una forquilla que va del 20 al 40%; GAITX (2006), p. 26.

18 GRANOLLERAS (1988), cartes de Maria Deu i diari d'exili d'Antoni Simó, conservat per la seva filla Roser Simó Pujol, que me n'ha facilitat la consulta.

19 Una esplèndida descripció de les condicions del camp d'Argelers es troba a ROSAS (2005), p. 433-461.

Fotografia 3. La família Simó Deu reunida a Poitiers a començaments de l'agost de 1939. Maria envia la foto a Ricard el 12 d'agost de 1939. Autor desconegut (AHS. Fons Ricard Simó Bach).

de dones, nens i vells de l'informe Mistler per als mateixos dies, les xifres del qual es consideren defectives, els 170.000 refugiats de l'informe Valière es repartirien entre uns 82.000 nens, 77.000 dones i 11.000 vells.¹⁷

Els combatents no van ser autoritzats a entrar a França fins al 5 de febrer. Ricard va passar la frontera dos dies després: "les forces vencedores ens van anar empenyent cap a la frontera. Jo estava de comisari a la frontera a Colera, feia el servei de Colera a Portbou fins al set de febrer de l'any 39 que vàreig rebre l'ordre de passar cap a França". Ricard pertanyia a una companyia d'un batalló de rereguarda,

DÉPARTEMENT DE LA VIENNE n. 153

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

RÉFUGIÉ ESPAGNOL

LAISSEZ-PASSER

Valable seulement pour le Département de la Vienne

Deu de Simó

Nom *Deu de Simó*
 Prénoms *Maria*
 Né le *11-10-1913* *Sabadell (Barcelone)*
 de *Deu, Josep*
 et de *Laspalas, Francesca*
 Profession *costurera*
 Nationalité *espagnole*
 Situation de famille *épouse, sans enfants, célibataire*
 Demeurant à *Sabadell*
 Venant de *Paris*
 Accompagné de *son fils José Simó Deu de 2 ans*
Sabado porqui finiquita a Barcelona 11
Octubre de 1939

Signature du titulaire: *Maria Deu*

Emprise du grand droit

POUR LE PRÉFET: *[Signature]*

Laissez-passer valable jusqu'au: *31-12-39*

Fait à Poitiers, le: *24* 1939

Le Préfet: *[Signature]*

POUR LE PRÉFET: *[Signature]*

(Voir au dos)

Figura 1. Salconduit francès de Maria Deu Laspalas (Arxiu Josep Simó Deu).

enviat allí segurament per preparar la retirada de l'Exèrcit de l'Ebre, que va seguir la costa i va entrar a França per Cervera de la Marenda. El 8 de febrer, Ricard, el seu germà Antoni i altres dos companys més, Rico i Fornieles, van entrar a territori francès segons que consta a la primera entrada del diari d'exili d'Antoni Simó Bach.¹⁸

La imprevisió de les autoritats franceses va ser molt més gran pel que fa als exiliats combatents, ja que van autoritzar tard la seva entrada i sense haver muntat cap estructura d'acolliment. Els camps de concentració on van ser internats eren grans espais –sobretot platges– sense la més mínima edificació.¹⁹ Ricard va seguir aquest periple: Sant Cebrià –el més gran de tots– i, a partir de març, el Barcarès.

La família va romandre separada per centenars de quilòmetres (478 en línia recta entre Poitiers i Perpinyà) des de la fi de gener fins als primers dies d'agost, en què Ricard, escapat del camp del Barcarès, va acudir a Poitiers. Aquesta separació va ser general entre les famílies de refugiats durant el 1939, tot i que

també hi va haver dones i nens als camps de concentració. El març de 1939, 170.000 dones, nens i vells es distribuïen en setanta departaments, la majoria allunyats de la frontera i exceptuada la regió parisenca, que estava exclosa als exiliats espanyols.²⁰ Els camps de concentració, en canvi, es van situar en els departaments fronterers o propers a la frontera.

Uns 360.000 exiliats van retornar a Espanya fins a la fi de 1939. Dels 140.000 refugiats que restaven a França el 14 de desembre de 1939, ja només 40.000 eren dones i nens²¹.

El refugi de Poitiers

54 Maria Deu i el seu fill de tres anys Josep Simó Deu van arribar, com hem dit, al refugi de Poitiers, capital del departament de la Vienne, el 29 de gener de 1939. Era una petita i antiga ciutat de províncies, amb un ambient politicosocial conservador, allunyat del d'una ciutat industrial, on els refugiats haurien pogut despertar més simpatia: “[...] Poitiers no és vida de treballadors, ja [hi ha] un luxe importantíssim, tot són torres, junt amb el seu gran cotxe a la porta, és a dir, no és lloc de classe treballadora, precisament tots són feixistas” (24.06.1939).²²

Un gran nombre de dones, nens i vells van ser allotjats en refugis o “centres d’hébergement” en la denominació oficial francesa. Al marge del criteri d’allunyar-los de la frontera i dels camps de concentració, la distribució d’aquests refugiats civils va dependre de les possibilitats i de la bona voluntat de les autoritats locals. Més de quaranta refugis van acollir gran part de les dones i nens, situats majoritàriament a l’àrea centre-est de l’hexàgon, basculant a l’entorn de Lió, amb l’extrem occidental a Bourges i l’oriental a Besançon. Un altre nombre significatiu radicava al centre-oest, entre els quals el de Poitiers.²³ La ciutat també havia tingut una colònia per a nens espanyols que hi van arribar el 1936; el 1938, segons un cens, acollia 16 nens.²⁴

Les autoritats franceses també van haver d’improvisar l’acollida d’aquests refugiats civils i els van instal·lar als llocs més diversos: “On les entasse comme on peut dans les casernes, comme à Béziers, dans les prisons désaffectées, comme à Lodève, dans d’anciens haras, comme dans le Cher, ou dans d’anciens

Fotografia 4. Grup de dones i nens al refugi de Poitiers en un dels àpats. A dalt a la dreta, Maria, i el segon per la dreta, Josep Simó Deu. A dalt al centre, Madrona Prat Grau, i a sota seu, el seu fill, Josep Rusiñol Prat. Les altres dones van emigrar a Mèxic, 13 de juny de 1939. Autor desconegut (Arxiu Josep Simó Deu).

locaux industriels [...]”.²⁵ Es van utilitzar, doncs, locals de tota mena, fossin aptes o no per allotjar-hi persones. Altres autors remarquen la diversitat dels refugis no solament pel que fa a les condicions físiques, sinó també a la gestió: “La autoridad que los dirige es civil; el régimen y la disciplina son variables, en función del personal y de la dirección. Se observan deficiencias a nivel de confort y sanitario, pero por regla general las condiciones de vida y la acogida que se les reserva a los refugiados son correctas”. La neteja de l’establiment anava a càrrec de les mateixes refugiades.

Molts nens, especialment els que estaven sense família i els més petits, van ser allotjats en colònies; també hi havia altres tipus de residències i cases d’infants; finalment, altres van ser allotjats amb famílies franceses. Si bé les colònies d’infants han estat objecte d’un primer estudi,²⁷ no en coneixem cap sobre els refugis o centres d’hébergement, fet que contrasta amb l’atenció dedicada als camps de concentració. Segurament pot explicar-se perquè l’experiència d’aquests refugiats civils no va assolir ni el protagonisme polític ni el dramatisme extrem de la vida als camps, i perquè aquests darrers van tenir una clara continuïtat i expansió –amb altres estadants que s’afegien o substituïen els espanyols– durant la II Guerra Mundial.²⁸ A més, el fet que els refugis, molt més nombrosos, depenguessin d’autoritats locals civils ha determinat una major dispersió de la documentació.

El local i les condicions higièniques

La descripció del refugi de Poitiers és contundent: “aquest maleït local ahont ens trovem, que diuen si havia sigut abans un manicomi, que està apunt de caure; si vegeis les parets estan que regalan sempre d'aigua; al arribar allà ens varen enseñar allà ahont avíam de dormir; doncs mira, per matalàs un sac de palla amb dues mantas [...]” (01.03.1939). El refugi estava situat a la rue Jean Macé i probablement es tractava del mateix edifici que havia hostatjat abans la colònia per a infants espanyols.²⁹

Un dibuix de Maria Deu, datat a l'abril,³⁰ ens mostra un edifici de tres pisos en forma d'U, on hi ha marcades les quatre finestres de la sala 10. Sembla que la sala, que també hi és representada, era exterior, és a dir que tenia finestres a dues bandes; al mig

18 GRANOLLERAS (1988), cartes de Maria Deu i diari d'exili d'Antoni Simó, conservat per la seva filla Roser Simó Pujol, que me n'ha facilitat la consulta.

19 Una esplèndida descripció de les condicions del camp d'Argelers es troba a ROSAS (2005), p. 433-461.

20 DREYFUS-ARMAND (2000), p. 81. A més dels refugis, també hi havia nens acollits en colònies i en famílies.

21 RUBIO (1996), p. 44. Vegeu la nota 3.

22 El departament de la Vienne, com altres departaments veïns de l'Oest, van ser fermes baluards electorals de la dreta durant la III i la IV República; la dreta hi havia guanyat les eleccions de 1936 i en el referèndum constitucional de 1946 es va imposar el “no”; GOGUEL (1970).

23 A l'aplec coordinat per VILLEGAS (1989), hi ha un mapa elaborat per Mari-Claude Boj, on es compten 41 “centres d'hébergement”, entre els quals el de Poitiers, p. 17.

24 MARQUÈS (1993), p. 196. L'adreça de la colònia era 2, Rue Jean Macé. Podria tractar-se del mateix indret del refugi.

25 DREYFUS-ARMAND i TEMIME (1995), p. 25.

26 RAFANEAU-BOJ (1995), p. 128.

27 MARQUÈS (1993).

28 Això és molt clar en l'estudi de PESCHANSKI (1992).

29 En una carta de 10.11.1940, Maria respon a Ricard: “me acuerdo mucho de aquel gran hotel de la Rue Jean Macé”. Pel que fa a la colònia infantil, vegeu la nota 24. L'edifici, segons ens han informat des dels Archives Départementales de la Vienne, havia estat un hospici, anomenat Hôpital Jean Macé, situat als carrers de Jean Macé i del general Sérail.

30 El dibuix anava adjuntat a la carta del 25.04.1939, però s'hi torna a referir a la carta del 30.04.1939. El dibuix a AHS, Fons Simó Bach, *Correspondència familiar* [1939-1941], (AP, 401/5).

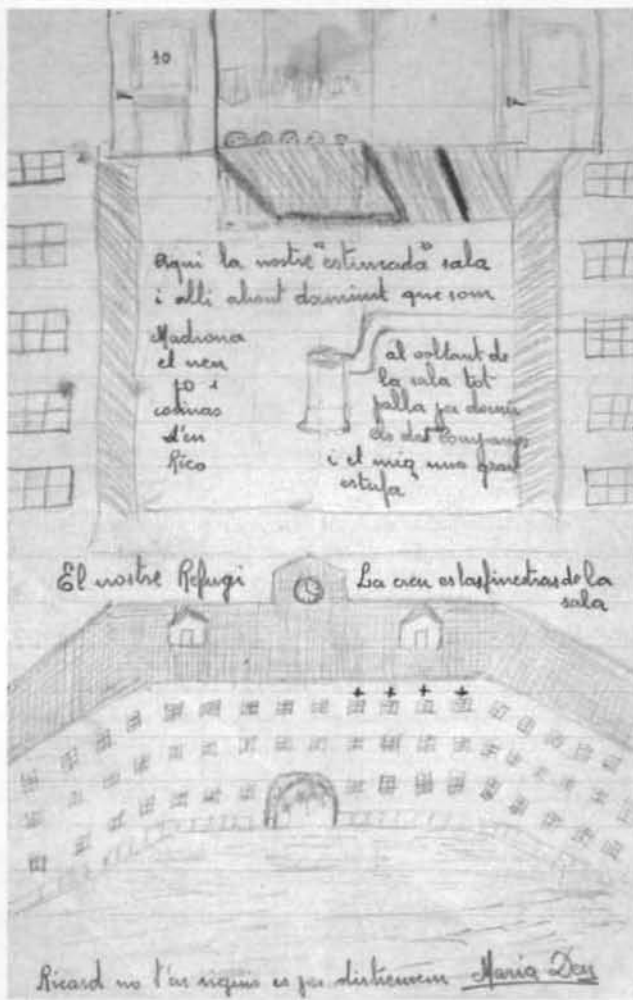

Figura 2. El refugi de Poitiers dibuixat per Maria Deu. A dalt, l'interior de la sala 10. A baix, l'edifici, amb les finestres de la sala 10 marcades amb creus. Poitiers, 1939. (AHS Fons Ricard Simó Bach).

hi havia una gran estufa, mentre que al voltant hi havia els jaços de palla on dormien els refugiats. Les persones amb les quals s'ajaçava eren: “Madrona, el nen, jo i cosinas d'en Rico”. Dones i nens s'aplegaven per dormir, mentre que els adolescents i els homes ancians ho feien en altres llocs.

Les condicions higièniques eren pèssimes. En primer lloc, hi abundaven les rates: “principalment de tot que lo primer que faria si tingués francs és comprar una rateta; tu saps amb la por que jo tinc de les rates i que samb [se'm] passejen pel damunt; això sí que és lo que més amb [em] costa acostumar” (17.03.1939). Més endavant van fer alguna millora al refugi: “es veu que el director té ganes de tenir-nos

molt de temps, perquè ens hi fan moltes obres amb qüestió de fer bàters, arreglar als sostres [...]” (26.06.1939). Això, tanmateix, no provoca la disminució de les puces, a les quals ja s’havia referit en una carta del mes de març:³¹ “t’envio un petó per cada pusseta que tenim aquí que nos [no ens] deixa dormir, que són a milions” (11.07.1939).

Els interns es podien dutxar amb certa freqüència amb aigua freda: “si m’he pogut dutxar cada dia ho he fet; desseguida que vàreig veure que avia d’anar tant acompanyada de titits és lo que primer vàreig procurar” (02.04.1939). Tanmateix, la dutxa tenia una eficàcia limitada en l’eliminació dels paràsits: “Estic segura que si poguéssim estar fora d’aquí i poguéssim fer lo que tu dius, escaldar roba i força netedat, que ja estaríem curats, però que no ho veus que tot això és lo que no hi ha en aquí. No et creguis, si algun dia amb [em] queixo de reuma no em rundinis. Aquí amb el fred que fa, qu’en fa molt, principalment jo amb [em] dutxo cada dia amb aigua gelada. La qüestió és salvar-me d’aquest mal” (01.06.1939).

El nombre d’interns i l’organització

Maria i el nen van ser allotjats a la sala 10 del tercer pis, on s’hi encabien unes 70 persones. Al mes de juliol van ser traslladats a la sala 8. No coneixem el nombre total de sales i de persones, però hi devia haver uns quants centenars d’estadants. Tot i que al llarg de la primavera de 1939 van anar marxant refugiats, també n’arribaven de nous. Així, segurament com a conseqüència de les reorganitzacions dutes a terme per les autoritats franceses, entre altres coses per l’amenaça de l’esclat de la guerra, a la fi d’agost es va registrar un ingrés molt nombrós: “en aquí el refugi ens han vingut 180 refugiats més i 50 invàlids de guerra, que estaven en colònies” (26.08.1939).

Cada sala tenia una delegada dels refugiats, tot i que no hi ha cap referència al procediment de designació o d’elecció: “tenim per delegada a la companya Madrona, qu’és com una governant de la sala” (17.04.1939). En aquesta elecció hi devia influir el fet que Madrona hagués viscut a França a la dècada de 1920 i que probablement conegués una mica el francès. Per torn les refugiades feien les tasques de manteniment i de serveis: “algun dia ens toca per torn

a la sala que vivim al fer llimpiesa de tot el refugi, escombrar, fregar, netejar bàters, algun altre dia servir el menjar, un altre dia fregar les calderas, un altre dia pelar patates [...]” (22.04.1939). Quan no prestava aquests serveis, la vida de Maria i del nen seguia aquesta rutina: “al matí a las 8 toc de campana al llevar; jo i el nen ens llevem; ens rentem; tenim un plat de soldat i cullera i ens anenem a parar el plat de cafè i llet i pa per almorzar; després a l’avitació qu’estem, que som uns 70 tot da berreja; [...] després a la 1 a tornar a parar el plat per les patates i després altra vega-da a la habitació fins al vespre que arriba el correu a l’hora de tornar a parar el plat per sopar que també són patates [...]” (17.03.1939). Els interns podien també cuinar-se el seu propi menjar, però després de dos incendis successius: “lo primer qu’ens varen fer es privan-se de fer cap clase de foc ni poguer sortir a comprar res perquè no poguéssim fer res de menjar i amb gran vigilància de tots els llocs, perquè el primer que no compleixi aquestas ordres sense cap mirament l’enviaran a Espanya” (18.08.1939).

Els interns només podien sortir a passejar per la ciutat a la tarda,³² tot i que aquesta llibertat va minvar a partir de finals de l’agost a mesura que augmentava el perill d’esclat de la guerra. La disciplina era imposada pel director del refugi i el mal comportament d’alguns refugiats podia provocar una repressió generalitzada: “per culpa d’uns quants de mala gent que tenim aquí al refugi, per fer malifetes a dintre a Poitiers, ens han tingut 8 dias sense poguer sortir” (15.05.1939). La crítica o l’oposició a les autoritats governatives també podia ser castigada severament: “ahir al refugi varen enviar a dugues companyes a Espanya per defensar a un noi que va ésser maltractat per un gendarme” (05.07.1939).

Poc abans de l’esclat de la Segona Guerra Mundial, el refugi va esdevenir pràcticament una presó: “[...] las ordres que ens han posat són sèrias. Que ningú surti al carrer per res, ni per tirar las cartas ni per comprar fins a novas ordres. [...] mira si pots fer quelcom per treure’(n)s d’aquest infern [...]” (28.08.1939). Finalment els refugiats van restar sot-

31 “I ara qu’ens agim de veure plens de polls, pusses, enfermetats, rates [...]” (10.03.1939).

32 Al matí ho tenien prohibit; carta del 22.08.1939.

Fotografia 5. Grup davant el refugi de Poitiers. D'esquerra a dreta: ¿?, ¿?, Josep Rusiñol Prat, Madrona Prat Grau, Josep Simó Deu i Maria Deu Las-palas, 30 de maig de 1939. Autor desconegut (Arxiu Josep Simó Deu).

mesos a vigilància armada: “[...] cada dia és pitxor, doncs tens que pensar que estem tancats i vigilats per tots costats d’una classe d’homes vestits blaus i em [amb] la pistola al costat [...]” (31.08.1939).

L'alimentació

Els interns feien tres àpats diaris, com hem vist a l’apartat anterior. L’esmorzar consistia en cafè i llet i pa. Als altres àpats “per menjar sempre el mateix rancho, però ens donen molt de pa i pel nen [em] donen llet [...]” (01.03.1939). El ranxo era a base de patates. La ració de llet per al nen devia minvar, perquè més endavant Maria se les ha d’enginyar per aconseguir-ne: “m’he fet fé una recepta del metge perquè amb [em] donguin un litre de llet diari; mha [me] l’an concedida, i així tant el nen com jo bebem llet boníssima, mig litre cada un” (15.05.1939). Les argücies per

millorar la ingesta no s’acabaven aquí: “L’altra dia vaig enterar-me de que les criatures que tenien diarrea els hi donaven dos o tres dias de caldo i a més aigua d’arròs, doncs desseguida ja amb [em] tens amb el metge fen veure que el nen amb [em] tenia una gran diarrea i desseguida mha [em] va fer recepta per les dugues coses i amb l’arròs qu’em donen li arreglo un plat d’arròs amb oli i ja tens el nen content per la variació del menjar [...]” (30.05.1939).

Aquests trucs tenien duració limitada i l’única manera de millorar l’alimentació de manera continuada era rebre aliments de l’exterior o bé disposar de diners per comprar-ne. Maria Deu rebia molt pocs aliments de l’exterior i quan això succeïa era un esdeveniment: “he rebut el paquet d’en Ton” [Antoni Simó, germà de Ricard] [...], “fixa’t quan hauria vist [el fill, que llavors estava hospitalitzat pel xarampió] la chocolate, un vestidet per l’istiu molt bonic, després figas,

anous, caramels, galletas [...]” (22.04.1939). Més endavant Ricard Simó va poder enviar algun paquet des del Barcarès. En el primer sembla que va reenviar-li coses rebudes de la família de Sabadell: una “pilota, chocolate, i un pot de llet, tovallola, gersei, mitjons, brillantina, als respallets de las dents [...], la majoria de coses que mha [me] faran molt servei, com és las sabatas [...]” (28.06.1939). El segon era més alimentari: “(H) i avia llimones, un pot de llet, una botifarra molt llarga, chocolate, galletas, formatge i un bloc de paper d’escriure i una punteta [llapis?] [...]” (07.07.1939).

58 Molt excepcionalment, tant que l’ocasió era mereixedora d’una detallada descripció, Maria es va poder beneficiar d’algun convit per part d’una interna amb més recursos. El primer va consistir en un berenar quan va anar a recollir el nen a l’hospital.³³ El segon va ser un dinar i un sopar copiosos, dels quals fa aquesta ressenya: “[...] avui per resultas d’una companya, junt també per resultas de la Madrona, avui per dinar tant el meu nen com jo, emb [hem] menjat un arroz tot de peix, ple de llagostins i musclos, postres i un bon cafè, i per sopar, una bona amanida, no faltant i al tomàquet, una truita amb patates rosses i després un bon vas de llet amb cafè [...]” (01.06.1939).

Mare i fill en la penúria

Igual que la majoria de refugiades, Maria no disposava de recursos monetaris per suplir les mancances de l’allotjament i de l’alimentació. A més, com altres dones, tenia un nen petit al seu càrrec. Atesa aquesta circumstància, al començament d’estar al refugi Maria hauria pogut sol·licitar el trasllat a una colònia, on haurien estat més ben atesos. No ho va fer, perquè en aquells dies esperava poder anar amb els parents de Lió i d’aquí a Mèxic; i pensava que seria més fàcil la tramitació de la documentació des de Poitiers.³⁴ El nen era del tot dependent i més vulnerable a determinades malalties. L’experiència va ser particularment dura per tots dos.

Tenir o no tenir

Les refugiades compartien el mateix allotjament i estaven sotmeses al mateix règim disciplinari, però no totes havien arribat amb els mateixos recursos econò-

mics. Amb seguretat predominava la penúria, però algunes disposaven de certs mitjans monetaris, i fins i tot hi va haver una família que va poder llogar un pis.³⁵ Maria Deu i el seu fill, arribats al refugi només amb el que portaven posat, formaven part de la majoria.

Maria Deu portava alguns paquets quan van marxar de Colera cap a França a la fi de gener, però els va deixar al túnel de Portbou per tal d’ajudar dues companyes: “a mig túnel fosc com estava amb trovo amb aquella xicota de Culera, que quan vàrem marxar deien si es moria, mig morta, ambolicada amb una manta i al costat el seu nen [...] vareig arrancar amb un plor al veure’m al mig d’aquella tragèdia entre ella i la pobre Sr[a] Vega. Sabs que vareig fer: deixar els meus paquets i cuidar-me d’aquestes pobres companyes qu’eren més desgraciadas que jo [...]” (01.03.1939).

La disponibilitat de diners o de béns convertibles en francs era decisiva per al menjar, el vestir, la higiene, la salut... Les refugiades es van vendre joies per aconseguir-ne, però Maria no en tenia: “lo primer que em fet és vendre les joies, el que en tenia, per comprar; jo he mirat de vendre’m aquell rellotge que tan estimo per comprar chocolate pel nen, però aquí només volen or” (14.02.1939). El tema dels diners va ser constant en les cartes de Maria, ja que hi havia necessitats urgents per satisfer i veia com ho feien altres refugiades amb diners: “aquí, el qui té francs no li falta res” (17.03.1939); “ves quina pega, totes, pocs o molts, tenen francs, com no, en vendre joias o descanviar paper español; jo la única que no tinc res” (08.04.1939). L’alimentació del nen era òbviament la principal prioritat: “ara que si tingués francs pel nen ja no me espantaria, perquè compràn-li fruita, mantega o alguna cosa d’aliment per ell ja aniria fent” (01.03.1939).

Els béns convertibles en diners eren molt variats i alguns exiliats van arribar-hi proveïts: “Aquí mateix ja [hi ha] una família qu’es veu no varen badar, que portàn sols roba en aquí han tret molt de francs; una

33 25.04.1939.

34 Li recorda tot això a Ricard el 26.06.1939.

35 “Una família molt rica”, segons la carta de 22.04.1939.

36 La cotització de la pesseta republicana havia caigut d’1 pesseta = 0,263 francs el juliol de 1938 a 0,021 francs el febrer de 1939. El tipus de canvi assenyalat per Maria és 1 pesseta = 0,1 francs; VELARDE (2000), p. 102.

altre companya, portàn paper de fumar, també; i la Madrona amb la seva màquina d'escriure, també; és a dir, que to(t)hom a sigut més viu que nosaltres" (21.04.1939). Maria no tenia res, però era conscient que les condicions eren encara pitjors al camp de concentració i va aconsellar a Ricard que es vengués l'anell de prometatge, que malauradament va acabar perdent: "si tens l'ocasió de vendre't la poqueta anell que jo et vàreig regalar de promesos, ven(t)-la i ho dedicas tot per tu" (30.04.1939).

Maria lamentava no haver portat els pocs diners en plata que tenien a Espanya o fins i tot el paper moneda espanyol, que van considerar que no tindria validesa a França: "No sabs tú les vegades que penso amb aquelles 15 pessetes de plata que vàrem deixar a Espanya, que si les tingués aquí mán donarian el doble en francs; i de lo que tu amb [em] deias, que'l paper Espanyol no valdria res, doncs mira, (a)quí ja [hi ha] persones que varen venir carregats d'aquest paper i per cada 20 duros els donaven 10 francs;³⁶ doncs mira, ahorias vist que al principi tothom descanviaven a mils, que jo veia persones tant ignorantes de cervell, però en canvi tant plenes de butxaca i que fins hara s'han pogut donar tots els seus gustos amb el menjar i vestir" (30.05.1939).

Maria va rebre alguns girs en diner entre maig i juliol, però la suma de 400 francs va ser només un petit pal·liatiu. A més, a l'agost va prendre 100 francs en préstec d'uns amics francesos de Poitiers. Aquest préstec va neguitejar Maria, ja que en haver estat mobilitzat el marit de la família francesa, l'esposa n'urgia el reintegrament.

Data de la carta	francs	Procedència
11.05.1939	50	Cosins de Lió
13.06.1939	150	Ricard Simó Bach
07.07.1939	50	Ricard Simó Bach
22.07.1939	150	POUM
agost	100	Préstec de la família Peyrat

Taula 2. Girs i préstec monetaris rebuts per Maria Deu, maig-agost de 1939. Elaboració pròpia.

Aquests diners eren del tot insuficients per afrontar les urgències que aclaparaven Maria, a qui, per acabar-ho d'adobar, van robar 50 francs al refugi a finals de juny. La vida era cara, a Poitiers: "et tinc d'ésser franca: amb 50 francs no n'i ha per res; sabs

quan val una llimona? doncs val 75 cèntims; una taronja, 1,50; un plàtan, 75; és a dir, aquí la vida es caríssima, insuportable" (21.05.1939). De tota manera, aquests pocs diners representaven una petita millora, encara que fos temporal: "vaig comprar un llumet d'esperit perquè en aquí no tenim manera de fer foc i per esmorzar li do(n)c pa en [amb] *man-tequilla* i una mica de llet, per dinar li faig arroz bullit, en [amb] un gra d'all o de sopa, algun dia bistec o fetge o un ou per veure i després fruita, la més barata que són las peras; és a dir, en 6 dias ja vàreix gastar 50 francs [...]" (22.07.1939).

A part de millorar l'alimentació del nen, també hi havia altres despeses bàsiques en la higiene d'una dona: "de moment, Ricard, el nen l'alimento de llimones i plàtans, sobretot de plàtans que li agradan una cosa amb *locura*; de moment jo, sabs quin ha sigut el *gasto* meu, no te'n riguis, 'els grans *paños* igiènics' [...] havia sofert moltíssim per no tenir al que necessitava" (13.06.1939).

Maria Deu va passar la frontera amb un únic vestit. Cinc mesos després va disposar de diners per comprar-ne un altre, però el cost d'oportunitat la feia dubtar i ho va consultar amb en Ricard: "en aquí a Poitiers venen uns vestits per 25 francs que estan bastant bé. Jo només tinc el que porto fa 5 mesos" (08.07.1939).

Una manera de procurar-se algun diner era vendre els segells de correu: "el tenir carta de Lyon en vàreig rebre un gran favor, doncs mha varen posar a dintre la carta 5 *sellos* i, sabs què vàreig fer, doncs mha els vàreig vendre, i vàreig comprar magnèsia i un poc de sucre, que creu que ho necessitava moltíssim" (30.04.1939). Més endavant, però, la revenda de segells va esdevenir més difícil, ja que la majoria de les refugiades només escrivia un cop per setmana: "i jo, com que necesito vendre-me'ls, sembla que vaigi a demanar caritat" (26.08.1939). Fins i tot es tractava d'estalviar en segells i recuperar-los per a la correspondència: "t'i posaré [damunt del segell] un poc de sabó per veure si el timbrat l'escup, i allavors tu amb un ganivet miras de treure el sabó i crec que et quedarà com nou" (08.07.1939).

Quan no hi havia diners, la realitat esdevenia molt més crua: "aquest dias, con que no he tingut correspondència teva, he quedat sense ni un franc; ni

Jo ja he escrit tal com dius a Lyon lo que jo no
 goso es dirlos que si poder empisar feras perquè este sense
 res haura mateix no més faig que demanar paper per escriure
 i sellos perquè aquí no més donen una postal cada 8 dias
 doncs jo el que voldria es poquerit escriure cada dia i si
 no es aipis no més podre escriure cada 8 dias. be si acas
 me tra escrius com ho tinc que fer. Je amos meu vaig a
 despedirme haca d'aquesta carta perquè tinc que anar a
 a dormir pero i vaig molt a gust perquè se que cada nit
 el passu somiant amb tu tant be que et veig el nen cran
 ra desperta sempre m'ho diu qu'as somiat el papa avui
 també, i jo li dic femme lo que sempre et feia fer sempre el papa
 i ell amb dir bon dia i amb fa petons per tu i per mi cran el
 veuras ja mol comiguras ja fet molt alt i esta molt piniot per haca
 ja es fora molt be. Uy Ricard este reparant la carta i veig
 que no se si l'entendras de tantes faltes pero pensa que te escript
 amb tot el cor. La teva Maria i filllet que molt t'estiman i que
 voldrian venret ven aviat per omguinte de petons i abraçades
 Maria i Josep Simó

Dintre trobaras la carta del nen i noms de companyes
 que m'han dit si volias fer aquest vapor de venre n'els troves
 per carnalitat aqui aquest camp. Pensa contentamne sobre esta
 Ruisyol i dones també contenta si ala ultima carta i vares trobar
 dos sellos.

Sobre tot escriu força i sovint amb
 detalls com jo faig sobretot de Ruisyol

Figura 3. Carta de Maria Deu
 a Ricard Simó Bach, on li
 descriu el pas de la frontera,
 Poitiers 1 de març de 1939
 (AHS. Fons Ricard Simó Bach).

el nen no li he pogut comprar res per alimentar”
 (21.08.1939). A més, havia de resultar particular-
 ment dura la impossibilitat de comprar cap dels pro-
 ductes exposats als aparadors dels carrers comer-
 cials: “quina tristesa va agafar-me al veure aquelles
 botigas plenas de tot, de roba, de menjar, de dolces,
 de juguets, i el no poguer comprar res [...] vam
 entrar a una botiga que ahoria dit que hera el Sepo

[SEPU, grans magatzems molt populars] de Barce-
 lona [...]” (02.04.1939).

Hi havia la possibilitat d'aconseguir un treball a
 l'exterior del refugi i, per tant, d'obtenir un ingrés per
 aquesta via. A mitjan juny Maria havia d'anar a fer una
 americana a una casa de Poitiers, però ho va frustrar la
 malaltia que va contreure: “en aquí venen cada dia
 burgesos a buscar personas per treballar, o sigui, tre-

ball de camp, serventa, etc., etc.” [...] “voldria qu'em siguis franc i sincer per jo dicidir-me amb algun treball i poguer marchar d'aquí” [...] “de lo qu'em dius del meu art de sastressa no he pogut anar-hi per causa dels maleïts grans quans [que ens] han sortit tan el nen com jo” (26.06.1939). Els dubtes sobre la conveniència de sortir a treballar fora, en una altra feina que la de sastressa, venien segurament de la recança de deixar el nen sol al refugi, ja que llavors estava malalt. Durant juny i juliol, quan va ser possible treballar fora del refugi, Maria i el nen van estar malalts. A l'agost, quan començaven a superar la malaltia, França ja baixava pel pendent cap a la guerra.

Exili i salut d'un nen de tres anys

Josep Simó Deu va emprendre l'exili amb tres anys i tres mesos d'edat. La seva presència comportava indubtables satisfaccions per a Maria: veure'l créixer, observar el desenvolupament de les seves capacitats intel·lectuals i manuals, meravellar-se de la seva capacitat de sociabilitat, gaudir de la seva companyia i afectar, etc. Aquests fets es trasllueixen sovint a les cartes. Però, d'altra banda, el nen esdevenia la preocupació principal, com hem vist en referir-nos al problema de l'alimentació.

Quan encara no feia un mes i mig que era al refugi, el nen va emmalaltir. Va ser el xarmpió, que ja havia passat a Sabadell, per la qual cosa Maria no li va donar importància. El nen va ser hospitalitzat durant quinze dies i allí gaudia lògicament de millors condicions higièniques i alimentàries: “l'an portat amb un hospital de monges [...] cada dia s'emportaven de 10 a 15 criatures a l'hospital” (11.04.1939). Més endavant Maria va explicar a Ricard amb més claredat la situació d'aquells dies: “en aquella mateixa semana [la d'abril amb el xarmpió] n'i varen portar 5 al Hospital de la nostre mateixa sala, i sols de viu va sortir el nostre; menys mal que, aquests pares que se'ls va morir aquests fillets, la una en tenia 10 fills, l'altre 5 i las demás 2 i 3; però t'imaginas tu al

estar al meu lloc. Hara mateix, aquí a la sala n'i ha 2 o 3 plens de sarna [...]” (17.06.1939). Si la mortalitat dels internats en els camps no es coneix encara, menys valoracions hi ha encara sobre els refugiats civils, però, a tenor del testimoni esmentat, podia haver estat alta entre els infants.

A mitjan juny el nen va caure novament malalt a causa d'una infecció de la sang, que Maria no dubta a atribuir a la insuficient alimentació de la guerra i de l'exili: “[...] el nostre nen mha li ha sortit una clase de mal a la cara, a las unglas de las mans, ventre, camas i a las unglas dels peus, tot ell uns grans de pus amb molta picor per aver-hi alguna nit sense dormir tant ell com jo; i, segons dit pel metge, és de resultas de la sang pobre, sang sense vitaminas. I és que, ven pensat, al nostre nen té els mateixos mesos que té la guerra, menys 9, és a dir, que de vitaminas el [al] seu hermós cos no ni han entrat gaires, al contrari”³⁷ (17.06.1939). La Maria també va agafar la mateixa malaltia, que estava estesa a tot el refugi: “i no et creguis que sigui res de sarna, és una clase de grans amb pus que fan una picor terrible, tot el refugi n'està ple” (28.06.1939).

La malaltia va imposar noves preocupacions alimentàries: “en aquí el refugi m'han receptat un purificant i una pomada, hara que jo li dono molta llimona i també li he comprat fetge, cosa qu'és bo per la salut com també per l'economia. La llet, per desgràcia, ens a l'an privada, només en donen a malalts de febre” (24.06.1939). A l'estiu, a més, va suprimir-se l'atenció mèdica i només va restar una infermera al refugi: “[...] de metge, ara com hara, no en tenim; es veu que son a *veranejar* i, segons diuen, com que no els pagaven varen marchar-nos; sols tenim una enfermera, per cert, bondadosa a l'extrem” (11.07.1939).

Des de mitjan juliol l'afecció del nen començava a aflluixar, però llavors va emmalaltir d'una orella. La situació era més desesperada a finals de juliol: “fa cosa d'uns quinze dias que està perdent les sevas carns per minuts, i que per no dir-te cada dia, però moltas nits, m'arriba amb una exasperació de febre insuportable [...] està com un fideuet de prim” (29.07.1939). Aquesta situació va motivar segurament la fugida de Ricard Simó del camp del Barcarès,³⁸ de la qual no hi ha cap detall a la correspondència, i la seva presència a Poitiers en els pri-

37 La malaltia era la varicel·la segons Josep Simó. Vol dir nou mesos més, ja que va néixer a l'octubre de 1935.

38 Es va escapar a través del locutori del camp, fent-se passar per visitant; GRANOLLERAS (1988).

mers dies d'agost. La reunió de la família, després de sis mesos de no haver-se vist, va quedar fixada en una fotografia.³⁹

El nen va millorar després, però el setembre va tornar a empitjorar. El dia que Maria va rebre una carta de Ricard en què li deia que tornés a Espanya amb el nen, li va respondre: "No pots imaginar-te el meu sofrir en aquests dies, trobar-me sense saber res de tu, el nen altre volta ple de mal, i jo ni un franc, sense poguer escriure a ningú" (18.09.1939).

Somnis de vida nova i desenganys

Les dures experiències del refugi i del camp i la separació familiar esperaven l'anhel del reagrupament de la família i la represa d'una vida familiar normal, allunyada de les penúries i dotada de perspectives de futur. Per aquesta família el retorn a Espanya estava vedat a curt i mitjà termini i el context de França—cada cop més deteriorat— tampoc no era el més adient per plantejar-se una nova vida. L'esperança se situava a l'altra banda de l'Atlàntic. Mentre es forjava aquest desig de vida nova, el present esdevenia una font de nous desencants i desenganys, que se sumaven als de la guerra.

Sortir de la penúria: esperances i frustracions

Vistes les privacions sofertes per Maria i el nen, no ens sorprenen les ganes d'abandonar el refugi des de bon començament. La reclamació per familiars residents a França era la solució aparentment més factible en els primers temps. Com hem dit, Ricard Simó tenia uns cosins llunyans a Lió que regentaven una perruqueria.⁴⁰ Aquesta possibilitat va ser plantejada molt aviat per Ricard, al qual Maria contestava: "Deseguida he fet al que tu amb [em] deias: escriure als teus cosins perquè amb [em] reclamin; això per mi fóra molt, perquè lo qu'és el nen si (h)em d'estar massa aquí se'm posarà malalt, que ja no se'n falta gaire perquè ho estigui. Els teus cosins, el dia que vareig tenir carta teva, varen telefonar dient el que passava amb el Ricardo; no entenian i amb [em] deian si amb [em] faltava pessetes i vareig dir-li que no, que lo que'm faltava es que'm reclamesin, i ell va dir-me que costava molt per fer-ho, i com només

vàrem poguer parlar 5 minuts és tot el que vàrem poguer dir" (14.02.1939).

No hi ha constància d'altres telefonades dels cosins i en diverses ocasions, al llarg dels mesos de març, abril i maig, Maria es queixa que tarden a respondre les cartes. A l'inici de la segona meitat de març, els cosins de Lió van adreçar una carta al director del refugi per veure com havien de preparar els papers, però aquest només li va dir a Maria que això no era cosa d'ell. Mentre això succeïa, veia com altres companyes sortien del refugi en ésser reclamades per familiars: "cada dia se'n van famílies reclamades; moltes els marits mateixos que les venen a buscar, això sí amb documents arreglats. [...] la companya d'en Rico, un dia es presentà un coche amb el seu tio de París i, sense dir res a ningú, varen marchar" (23.03.1939); "[...] fa cosa d'un mes qu'es una barbaritat las famílias que marchen reclamadas per famílias que tenen aquí en França" (16.07.1939). En aquesta darrera carta, Maria suggeria a Ricard que fos ell el reclamat: "Com hara tu mateix, que a Lyon, sen [essent] peluquers i tu barber, et poguesin reclamar per treballar tan sols, com molts fan, per 3 mesos [...]". Ricard li va respondre que era millor oblidar aquesta via: "de lo que'm dius dels cosins de Lió ja m'ho pensava, però no tant, en fi, no et preocupis, menys feina a donar gràcias [...]" (22.07.1939). De fet, els cosins de Lió deixen de ser esmentats a la correspondència a partir d'aquella data.

En paral·lel a la reclamació familiar, l'altra gran esperança, que es manté també viva des del març fins al juliol, és l'emigració a Amèrica, a Mèxic fonamentalment, si bé hi ha també referències al Canadà. Aquesta il·lusió era fomentada per Ricard, que de la mateixa manera hi veia l'escapatòria de les penúries, encara pitjors, del camp del Barcarès: "lo que em dius que 'comunicar-te que ben prompte estarem junts i en direcció a Amèrica'" (29.03.1939); "cuan parlas amb l'ilusió d'anar a Mèxic" (02.04.1939).

A l'entorn dels mesos de maig i de juny, Ricard i Maria semblaven tenir coll avall l'emigració cap a

39 Josep Simó Deu recorda que va passar alguna nit al refugi, però que no s'hi va estar gaire.

40 Es tractava d'uns cosins del pare de Ricard Simó, que havien viscut al carrer de Gràcia de Sabadell; informació de Francesca Pujol Vila.

Figura 4. Carta de Maria Deu a Ricard Simó, Poitiers, 13 de juny de 1939 (AHS. Fons Ricard Simó Bach).

(1)

A Ricard Simó Bach 13-6-1939

Estimat Ricard; Salut et desitje com es la nostra.

En aquest moment, avui men acabo de rebre, al giro que vares enviar-me de 150 francs, menys al paquet pero jo crec que avui o dema, al tindre: ni paris avui que desseguida que al rebre, ja t'ho escriure tot detalladament.

Ricard men, dec confessar-te que desde uns dias, que desde el dia, que vares rebre la teva fotografia, tant hermosa i bonic, que estabas, amb la teva bella carora, que no vas poguer a amagar-te, el teu sofrir en l'Exerciti, que cada dia s'em fa mes llarg al no poguer estar al teu costat, i que ni un segon, per treurem del meu pensament, la teva bella figura, que jo tant estimo, i auro: Jo no se, de que deu estar degut, això que te dit, suposo entre jo, que cada dia, t'estimo i t'auro mes, i un altre es que entre jo, tinc una cosa el cor, com si estés segura, que dintre uns dias, ja ens podrem veure, i ajuntar nos, per sempre mes.

Et diuhe mateix, d'aquesta carta ja ocureis dugues fotografias, que precisament, las varen fer dugues companys, ^{de} que sempre estabem juntes, un dia abans de Embancar per tenir un record, de nosaltres, la que estia amb un mocador negre al coll, va morrear al disapte dia 10, junt amb una altre companya, d'aquí al refugi, i las dues altres menys

63

Mèxic: "Vida meva, és veritat que ns podem veure aviat i ambpendre el viatge a Amèrica; serà tan l'alegria per jo que-m semblarà impossible poguer-ho veure realitzat" (16.05.1939); "[...] ja podríem estar

ben contents de que per el 15 d'octubre, 5 aniversari del nostre casament, el poguéssim celebrar junts i [a] Amèrica" (01.06.1939). Fins i tot el nen s'havia contagiad de la il·lusió d'una nova vida en terres llunyanes.

Igual que succeïa amb la reclamació familiar, Maria veia com altres companyes del refugi acomplien aquesta esperança i així li ho descrivia una fotografia adjuntada a la carta: “la que està amb un mocador negre al coll va marxar al disapte dia 10, junt amb una altre companya d’aquí al refugi, i les altres dues, menys la Madrona i fill, marxen aquest mateix mes també rumb a Mèxic. Amb això, ves quina llàstima, las que sempre parlàvem de Mèxic, la única que no marxo es [en] aquest dias sóc jo. Y no et creguis, no es pensavan marchar tant aviat, però segons diuen ellas (h)o deu a un seu company de la CNT que els seus companys li varen escriure [...] es diu Mariano ‘Marianet’, que segons sento l’anomenan molt per Marianet” (13.06.1939).⁴¹

Vista inicialment com la fugida de les penúries dels primers mesos d’exili i després com una escapadòria de la barbàrie nazi que havia d’assolar Europa, la demanda d’emigració a Mèxic desbordava l’oferta.⁴² No sabem si les dificultats plantejades per aquesta opció, més grans per als militants del POUM sense representació en els organismes republicans d’ajut als refugiats, són al darrere de la decisió de Ricard Simó de renunciar a l’emigració a Mèxic: “[...] dir-me tú que avias renunciat a l’anar a Mèxic me va sapiguer molt greu, no pel fet de poguer anar a Mèxic, només perquè sabia que podríam sortir d’aquí ahont som i poguer salvar la salud” (30.06.1939). Més tard hi ha algunes referències a una possible emigració al Canadà, dues a la fi de juny i una a la fi de juliol.⁴³ Després, Ricard Simó es va escapar del camp del Barcarès i l’emigració transoceànica de la família va quedar descartada.

L’altra alternativa a les penalitats de l’exili era el retorn a Espanya, ple de perill per a un militant i excomissari polític com Ricard Simó. Per a les autoritats franceses, aquesta era l’opció més convenient⁴⁴ i no dubtaven a pressionar els exiliats perquè seguisin aquesta via o bé, com hem vist, a utilitzar-la com un càstig.

Maria contemplava des dels primers dies la repatriació d’altres refugiades, fins i tot algunes militants del POUM de Sabadell. La carta és posterior al fet, ja que ella mateixa fa constar que “era els primers dias que no sabia res de tu”, és a dir, durant les dues primeres setmanes de febrer: “amb [em] vàreig tro-

bar un dia en aquí el refugi 2 companyes de la teva penya de Sabadell, a lo que varen dir que et coneixian, i el trovar-las hera un moment de que se n’anaven altre volta a Espanya, perquè al veurer que s’abian d’estar aquí varen agafar por i varen fer aquest pensament [...]” (23.03.1939). A partir del mes de març van sovintejar les repatriacions d’internes del refugi de Poitiers, i pel mes de maig els retornos eren en massa: “Aquí, al refugi, amb cosa d’un mes, marcha 3 expedicions a Espanya, lo que marcha moltíssimas personas” (03.05.1939). “En aquest refugi sembla que s’veu un poc de moviment en marchar les famílies, però tot menys per anar al Mèxic, per anar a Espanya, sí. Diumenge en marchen 100; marchen també les cosinas d’en Rico a Tarrasa, i també una noia a Sabadell, que ha vingut d’un altre refugi i que al vèure’m m’ha conegut desseguida, tan a tu com jo, que precisament ella s’està darrera a la Via Massagué, com també coneix a les nostres germanes com del nostre difunt germà Josep Novell” (24.05.1939).⁴⁵

Els Simó no consideraven aquesta possibilitat, ja que al mes de juliol van rebutjar l’oferta de la mare

41 Es tractava de Mariano Rodríguez Vázquez, secretari de la CNT, que va morir ofegat al Marne el 18 de juny de 1939, fet del qual també es fa ressò Maria el 26.06.1939. Sobre Marianet, vegeu MUÑOZ DIEZ (1960).

42 Des de l’abril de 1939 fins a l’agost del mateix any, quasi 6.000 persones anaren a Mèxic en diverses expedicions navals; VILLARROYA (2002), p. 60.

43 En la primera Maria diu que si la família es pogués reagrupar a Poitiers, “allavors ja fora de més bon esperar el viatge a Canadà” (21.06.1939); “jo no més et recomano que si igual t’acceptesin el viatge al Canadà, poguen[t] sortir hara del camp, que ho acceptis, mentre fos bonas condicions per tu” (24.06.1936); “[...] i més aquellas paraulas sortidas d’Espanya, ‘Maria, esposo e hijo salieron para Canadà’, és lo que dius tu, almenys els nostres estimats no sufriran tant per nosaltres” (29.07.1939).

44 DREYFUS-ARMAND (2000), p. 71.

45 Josep Novell Torra, que va morir en combat a Corbera d’Ebre el 23.09.1938, era el marit de Rosa Deu Laspalas, germana de Maria; MAESTRO (1987), p. 64.

46 Francesca Laspalas havia estat minyona a la casa d’Antoni Oliver Turull, el pare del poeta Joan Oliver Sallarès, on efectivament era molt apreciada. Tanmateix, dels deu fills d’Oliver només quatre van superar la infantesa: Justa, Joan, Antoni i Enric. No hi havia cap Pau ni cap va residir a França abans de 1936. Antoni Oliver Turull tenia dos germans, Enric, prevere, i Joan, que s’havia establert a Barcelona. Hi hauria la possibilitat que es tractés d’un fill d’aquest darrer.

de Maria per tornar a Sabadell -primerament ella i el nen sols, i després ja es veuria amb Ricard- amb l'aval d'un tal Pau Olivé. L'oferta va arribar a Maria en una carta que va rebre per mitjà dels cosins de Lió. Maria va reenviar-la a Ricard amb aquest comentari: "Aquest Pau Olivé, i que hagi pogut anar a Espanya, al meu pensar, si es que tu no el coneixas; en canvi jo en coneixia un de Pau Olivé, que vivia a França i que hera casat amb una noia de la Creu Alta; era fill de la casa allà ahon havia servit la nostre mare Francisqueta, i segurament qué's fet per ell mateix, la carta, dient a la nostra família que ell respondria per nosaltres com a gran feixista qué's ell i per la bona voluntat que aquesta família tenia per la nostre mare Francisqueta. En fi, ja m'ho aclariràs. Jo no en tinc pas ganes, d'anar a Espanya" (22.07.1939).⁴⁶ No hem pogut identificar aquest Pau Olivé, però el fet decisiu és que Maria i Ricard Simó van acordar no respondre la carta.

La instal·lació de Ricard Simó a Fleurie (Roine) semblava obrir una nova esperança de reagrupament familiar. Ricard havia començat a treballar de perruquer de senyores, ja que Maria, bromejant amb la gelosia, escriu que no li agrada "que tinguis que fer permanents" (19.08.1939). En aquells dies d'agost, Ricard va plantejar diverses possibilitats, a vegades contradictòries, de sortida del refugi: "las últimas cartas que he tingut em dius que si et surt bé un treball que as fet podrem marchar tots tres; després, que potser un dia em trobi que m vingui a buscar un mestre amb auto; i un altre carta, que totes les vàreig rebre al mateix dia, em dius que sense vacillar marchi a Espanya que tu faràs igual [...]" (21.08.1939). Atès que, malgrat tot, descartaven el retorn a Espanya, Maria s'aferrava a un possible reagrupament de la família: "Per què no podríem tenir la sort de sortir aviat d'aquest infern i viure junts en aquest hermós poblet" (26.08.1939). Aviat, però va quedar clar l'obstacle principal: "al [el] poguer-nos ajuntar es lo que jo també voldria, però, Ricard meu, en aquest(s) moments ja [ho] veig una cosa imposible, per fer un posible fora el tenir francs, i això fillet meu ja sé qué's imposible en aquest(s) moments" (30.08.1939).

Les pressions de les autoritats franceses per retornar les refugiades es van intensificar a partir de l'agost: "una per una ens varen preguntar si volíem

anar a Espanya i al per què no (h)i podiam anar-hi, cosa que vàreig sortir-ma'n pels teus bons consells" (12.08.1939). I van esdevenir comminatòries a la mateixa vetlla de la invasió de Polònia: "Per ordre de la policia francesa ens fan decidir o Espanya obligada o en camps de concentració, dient-se que ens hi mirem bé el que tingui criatures per anar a un camp" (31.08.1939).

Al llarg del mes d'agost, esvaïda la possibilitat de reagrupament de la família a França o en una altra terra d'exili i palesa l'amenaça de l'esclat de la guerra a Europa, Ricard Simó va començar a considerar que Maria i el nen tornessin sols a Espanya. A Maria li costava d'acceptar, no solament per la consumació indefinida de la separació familiar, sinó també per la por que li causava el retorn: "Y si és que jo *tinc que* marchar a Espanya, m'ho repeteixes tres vegades. No et sorprengui aquesta *tonteria*, però és que em sembla un somni que jo *tingui que* presentar-me sola amb el nen a Sabadell. No em passarà res, Ricard? Què diré, si m'agafen i em pregunten per tu? Si sentisis aquí tot són coses horroroses lo que stan(t) [el que estan] fent en allà. Fins i tot en aquí varen rebre aquesta semana una carta d'Espanya, una d'aquesta sala, dient-li que el mes passat li varen afusellar una seva germana. No et sorprengui que jo haigi moments que tingui el cor molt petit" (21.08.1939).

L'entrada de França a la guerra el 3 de setembre va canviar radicalment les coses. Pocs dies abans, quan el conflicte ja es considerava inevitable, Maria constatava com això havia canviat l'actitud dels francesos vers les refugiades espanyoles i els seus fills: "Si vegesis ara els francesos com ens miran en [amb] llàstima i tots espantats. En [amb] el nen, cuan anem pel carrer veuràs que totes les veïnas, la una li dóna chocolate, l'altre caramels, és a dir, és ara cuan se'n donen compte dels refugiats" (26.08.1939). Com ja hem explicat abans, la nova conjuntura bèl·lica va convertir el refugi pràcticament en una presó i es van ampliar les incerteses que envoltaven la vida de les refugiades: "[...] estem tancats en el refugi que diuen que ja (h)a esclatat la guerra i que de nosaltres no sabem el que ns faran" (01.09.1939). A més, les autoritats franceses van apressar-se a utilitzar el treball de les refugiades per a l'esforç de guerra: "Diuen si ens portaran en un camp de concentració a 8 kilòmetras

d'aquí ahont som;⁴⁷ després, avui ens han fet firmar com estem conformes d'ajudar França en tot lo que's presenti de treball" (02.09.1939); "aquí el refugi estem tancats treballant de nit i dia per guerra i altres coses que no puc dir-te" (07.09.1939).⁴⁸

Les amenaces derivades de la nova situació per als refugiats i la impossibilitat de sortir de la penúria van imposar el retorn de Maria i el nen a Espanya, mentre que Ricard va romandre a França. Tot i que Maria encara es mostrava reticent a tornar a Espanya a començaments de setembre, a mitjan mes la decisió de Ricard era ferma i Maria la va assumir sense discutir: "feia 15 dies que no sabia res de tu. [...] per fi he rebut lletra teva dient-me que seguidament me'n vagi a Espanya" (18.09.1939). El 25 a la tarda, Maria i el nen van sortir de Poitiers en un tren cap a la frontera espanyola.⁴⁹

66

Camins de desencant

La penosa experiència del refugi va fer canviar algunes actituds de Maria. La prova va ser dura pel que fa a les condicions de vida i també en altres vessants més lligats a la cultura, als valors i als sentiments.

Maria va experimentar la solidaritat, que ella mateixa també havia protagonitzat des del primer moment al túnel de Portbou. Hem vist com en dues ocasions va ser convidada a menjar per altres refugiades. Quan va estar malalta va rebre ajut de les companyes: "Ara mateix estic amb molt bones companyes, totes catalanes [...] tota la feina m'han de fer elles, perquè jo he tingut la desgràcia de tenir las mans plenas [de grans] i totes amb llagues" (05.07.1939).

Altres experiències van ser més negatives. Les diferències socials, no d'origen, sinó derivades, com hem vist, de tenir o de no tenir recursos en el refugi, resultaven més punyents si anaven acompanyades dels primers canvis de camisa: "Aquí mateix, sabs de les companyes que vàrem marchar junts de Colera, doncs les vegessis cada dia vestits nous tant elles com els seus nens, això sí, cada dia a missa i els seus fills tots batejats" (21.04.1939).⁵⁰

Les baralles sovintejaven entre les dones del refugi: "ja [hi ha] cada veralla de persones grans, que de vegades sembla mentida que siguin persones, princi-

palment les dones; no n'i ha cap que la una no re(n)yesi l'altre" (06.03.1939).⁵¹ També hi havia molt de temps, especialment entre les conegudes, com era el cas d'algunes dones emparentades amb companys de la guerra de Ricard, d'obrir el camí a la confidències i també a les maledicències, tot plegat esperonat per un clima de ressentiment i frustració covat en les dures experiències de la guerra, la desfeta i l'exili. Així, quan feia poc més d'un mes que era al refugi, Maria es mostrava decebuda a causa d'algunes d'aquestes confidències: "m'he vist tants desenganys en aquest món, com tu suposo que també per desgràcia, que quan ens tornem a veure t'aix [haig] d'esplicar més coses, las unas ditas per la tia d'en Rico referent al cuartel, que sobretot fillet meu no et fihis de ningú; pensa amb lo que et dic, no et fihis de ningú [...]" (10.03.1939).

Una d'aquestes amistats, Madrona Prat Grau, dona d'un company de guerra de Ricard i delegada de la sala 10, la va defraudar particularment, ja que va abusar de la seva confiança i Maria la considerava autora del robatori de cinquanta francs que hem esmentat anteriorment. A començaments de maig deia d'ella: "està renyida amb totes les millors companyes per no tenir cap escrúpol de cap classe amb guanyar francs; és clar, jo no la renyo, però sofreixo pel seu mal caràcter" (03.05.1939). Això va canviar la naturalesa confiada de la Maria: "Quina barra, amb quina persona [la Madrona] vaig ajuntar-me; poc podia pensar-me jo que al sortir de Culera m'ajuntava amb malas personas, [...] ni que m'ho haguesin jurat que jo

47 Molt probablement aquest camp era el situat a la carretera de Llemotges, on inicialment es van internar gitanos i després també jueus; LÉVY (1995).

48 No en diu res, per motius de censura, del material de guerra que feien. Al refugi d'Orleans, les dones confeccionaven màscares per a gasos tòxics; DUROUX i THIERCELIN (1996), p. 171.

49 Així ho anuncia en la darrera carta des de França el 22.09.1939.

50 Es refereix a les que havia ajudat al túnel de Portbou.

51 No esmenta, en canvi, enfrontaments entre les que volien tornar a Espanya i les que no, com va succeir al refugi d'Orleans; DUROUX i THIERCELIN (1996), p. 170.

52 Aquests conflictes identitaris són també relatats per un militant obrerista sabadellenc –un antic trentista, llavors encara en l'òrbita del PSUC– al camp de Bram, sobretot a l'entorn de l'ús del català; ROSAS (2005), p. 473 i 504-505.

53 17.06.1939.

m'avia de trobar com m'e trobat; hara sí que m trobo dona complerta; ja no seré per mai la Maria inocenta i de bona fe que jo sempre avia sigut" (01.06.1939). Pocs dies després insisteix en aquest canvi: "però vaja, ja procuraré espavilar-me, cosa que's lo que jo admiro d'aver conegut aquest temps de refugi: reconec que no sóc la mateixa" (15.06.1939).

Entre les refugiades també hi incidien les divergències d'adscripció ideològica. De les cartes es desprèn que la majoria dels companys de les dones de les sales on va estar eren de la CNT. Sense descartar que Maria tingués només un coneixement parcial del refugi, només esmenta persones vinculades a aquesta organització, i no hi ha cap referència a cap altre sindicat o partit, tret naturalment del POUM, el qual Maria anomena la "Penya". El partit de Ricard, perseguit després dels fets de maig de 1937, no tenia presència en els organismes unitaris republicans. A més, era un partit petit i les seves connexions internacionals eren limitades. Maria no tenia suport partidari en el refugi i, a més, comprovava que el POUM hi tenia poques simpaties: "Y que la teva estimada 'Penya' no sigui volguda per ningú d'aquí, al contrari" (09.06.1939). Més importants resultaven, segons aquesta correspondència, les diferències d'identitat nacional. Al refugi, les catalanes eren minoritàries: "som uns 70 [a la sala 10 del refugi], tots gent castellana menys uns 4 o 5 de catalans precisament" (17.04.1939). En aquest ambient, Maria temia que el nen perdés l'ús de la llengua i va sentir comentaris contraris als catalans: "[...] per més tristesa per jo és que vagi perdent la nostra estimada llengua catalana, que sap més bé ell el castellà que jo, i que alguna vegada, sense donar-se compte, amb [em] diu mamà per comptes de dir-me mama. Y després una cosa que no t'havia volgut dir mai és que aquí a cada paraula sens a dir '*estos perros catalanes que por culpa de ellos hemos perdido la guerra*'" (09.06.1939). El mateix nen, amb tres anys i mig, s'interrogava sobre la seva identitat: "qu em va preguntar, amb [em] diu: mama, jo què sóc, català o bé espanyol?" (04-05-1939).⁵²

De les cartes de Maria es desprèn que Espanya era vista com una realitat administrativa (la frontera, la moneda...), mentre que Catalunya era una realitat emocional, més íntima, associada a la llengua -com hem vist- i a la família. Fins i tot quan ja ha decidit retornar a casa, el retorn a Espanya és el retorn oficial,

el de l'expedició, el del control fronterer... En canvi, si bé ha deixat d'existir com a estructura de govern, en les darreres cartes des del refugi Catalunya s'associa amb el retorn a la família: "espero d'omplir-te de petons en terres catalanes, en una llar omplerta de felicitat" (18.09.1939); "en espera d'arribar a fer una llar feliç en la nostra estimada Catalunya [...]" (22.09.1939).

Les experiències negatives de Maria al refugi es troben darrere d'un cert desencís, que contrastava amb l'actitud encara militant del company: "Sobretot, Ricard, no em parlis mai més ni de feixistes ni de rojos, *tens que* pensar que he sofert més en companyia de rojos que en companyia de feixistes [...]" (22.07.1939). Aquest desencant, que fins i tot li fa ometre els causants de l'exili, no implicava l'abandonament dels valors considerats més essencials. Alguns, com hem vist, estaven lligats a la llengua i al país. Altres eren més ètics, com quan Maria, d'acord amb Ricard, prohibeix al nen que participi dels jocs infantils de "pistoles, escopetes i sabres", que predominaven al refugi. El nen ho va complir al peu de la lletra i va tirar la seva pistola i la d'un altre nen a la comuna. Aquest darrer va reaccionar amb plors davant el fet consumat.⁵³

El desencant s'incrementaria amb l'allargament de la separació quan Maria va retornar a Sabadell. Antoni Simó Bach iniciava una llarga experiència de presó i es prolongava l'estada de Ricard a França sense solució a curt termini; Maria no va tornar a veure Ricard fins al desembre de 1941 a l'estació de França, abans que fos internat durant uns dies al camp de concentració de Reus. Durant aquest temps va haver d'afrontar sola una vida plena d'adversitats emocionals, materials i polítiques.

Amistats de guerra i d'exili: cenetistes terrassencs i altres

La guerra i l'exili van motivar noves coneixences. Les cartes esmenten els noms de residents al refugi o en altres indrets, que Maria i Ricard van conèixer conjuntament o separatament. La majoria no es refereix a personalitats rellevants, però la seva identificació -en la mesura que ha estat possible- permet treure de l'oblit alguns d'aquests quadres sindicals i polítics

secundaris –com el mateix Ricard Simó– o simples militants de base, per no parlar de les dones –companyes o altres familiars– encara més ignorades. Destaquen alguns cenetistes terrassencs destinats a la mateixa companyia que Ricard Simó. Altres noms són òbviament els dels familiars. Hi ha referències als cosins de Lió –dels quals no s'esmenta mai el nom–; al germà de Ricard, també exiliat, Antoni Simó Bach; i, més endavant, als familiars de Sabadell: els pares de Ricard i la mare i les dues germanes de Maria.

Un primer grup d'exiliats el formen els companys de guerra i de retirada de Ricard, que haurien coincidit a la caserna dels carrers d'Anglí / passeig de la Bonanova a Sarrià, que ocupava un antic recinte de les monges del Sagrat Cor. Dues de les refugiades molt aviat van maldir dels seus homes, al·ludint al seu comportament faldiller durant l'estada a l'esmentada caserna. També Rosario, tia d'un d'aquests, va fer con-

fidències a Maria sobre la vida que van dur a aquesta caserna.⁵⁴ Aquests companys van emprendre junts la retirada i van estar destinats a Colera, on es va reunir la família Simó abans de travessar la frontera: “no amb [em] parlas res del nostre germà Ton ni dels demés que estaven a Colera, principalment del company Rusinyol i capità Vega, que joestic amb les seves companyes” (01.03.1939). La trobada al refugi de Poitiers d'aquestes dones indica que van travessar la frontera juntes –cosa que ja hem documentat amb la Sra. Vega– o amb poca diferència de temps.

Lògicament, aquests van ser els companys més esmentats a les cartes de Maria. Un d'ells, Rico, va sortir molt aviat del camp de concentració: “jo no arribo a compendra el asunto del company Rico, que's veu que's va separar de vosaltres, estan bé a París, escribín carta o telegrama a la seva companya cada dia, i a més sense fartar-li als seus francs, que

54 Cartes de 05.07.1939 i 10.05.1939.

55 El 17 de febrer de 1939 Antoni Simó Bach anota en el seu diari d'exili: “Veig a n'en Rusiñol, el xofer d'en Rico, el qual m'explica que fa dies s'hi trova [a Argelers] i que gràcies a uns quants francs que tenia pot anar menjant [...]”.

56 Aquesta referència ens ha posat sobre la pista de la connexió terrassenca d'altres companys de Ricard. Les cartes tampoc no esmenten mai l'adscripció ideològica d'aquests personatges, tret d'unes noies del POUM.

57 Carta del 06.03.1939.

58 No sabem si la M. que precedeix el cognom és de Monsieur o l'abreviatura d'un nom, ja que així figura en una adreça: “*M. Rico-Vicente Ciurana / Rue de Lemierre / Saint Germain en Laye*” (10.03.1939). Hi ha dos Rico entre els anarcosindicalistes terrassencs exiliats a França: Fèlix i Manuel. El primer, que patia una malaltia crònica des de feia anys, va morir a un poble dels entorns de París el 1947 i rebia ajut monetari de la Comisión de Relaciones y Solidaridad de Tarrasa CNT, que agrupava els exiliats terrassencs d'aquest sindicat, segons es pot veure a les circulars de 1945-1947. El segon, director del periòdic cenetista a l'exili, *Exilio*; HERRERÍN (2004), p. 56. Rico va unir-se a la fracció que advocava la participació política de la CNT, dirigida per José E. Leiva y Horacio Prieto, que s'havien integrat al govern republicà a l'exili de Giral el 1945. A Veneçuela, on es va casar i va tenir una filla, va actuar com a agent comercial; informació proporcionada per Marisol Gracia de Besiers a través d'Eduard Masjuan. La connexió terrassenca del Rico esmentat a les cartes de Maria es veu reforçada per aquest fet: a Carrières-sur-Seine vivia a chez Rochard, a la rue du Moulin, 33 (carta del 24.05.1939); Federico Marín, un dels principals animadors de la comissió dels cenetistes terrassencs exiliats, residia després de 1945 en aquesta vila i en el mateix carrer, al número 45; Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (d'ara endavant AHCT), Circular 61 (juliol-agost 1950). Sembla massa casualitat.

59 Vegeu la nota 55. El dubte és si es tractava del germà transportista (nota 62), o bé de Josep Rusiñol, que, tot i ésser teixidor, podia haver après a conduir automòbils.

60 “En Rusiñol ha dit a la seva companya que mirés si pot ésser, preguntan-tho en el prefec[te] d'aquí” (21.06.1939).

61 Carta del 05.07.1939.

62 Havia nascut a Manresa el 1903 i residia a Terrassa des del 1911. La seva companya era Madrona Prat Grau, nascuda a Sant Llorenç Savall el 1904, i canonera sense feina l'abril de 1936. No estaven casats, però tenien un fill, Josep, nascut a Vienne (Isère) el 1925. Aquesta ciutat francesa era un centre llaner especialitzat en gèneres de qualitat inferior, majoritàriament de llana regenerada. No s'hauria de descartar que s'hi haguessin exiliat arran del cop de Primo de Rivera o per fugir del servei militar (Josep era de la lleva de 1924), tot i que aquest centre també atreia alguns immigrants econòmics vallesans i alcoians; AHCT, Padró d'Habitants de 1936, carretera de Montcada, 179. Altres familiars de Rusiñol també pertanyien a la CNT. Un germà, Esteve, fou afusellat al Camp de la Bóta de Barcelona, als 32 anys d'edat, el 17 de maig de 1940. Era un dels xofers de la Junta de Seguretat, dirigida per Pedro Alcócer, el factòtum de la repressió revolucionària a Terrassa el 1936; MARCET (1999) p. 98 i 101. D'altra banda, també s'assenyala la mort a França en els primers anys d'exili de Ramon Rusiñol (“padre”); SÁBAT (1979), p. 32. Tanmateix el pare de Josep i Esteve Rusiñol, que tenia els mateixos dos cognoms dels seus fills, també es deia Josep. Ramon era un oncle solter, teixidor a l'empresa Donadeu, que també vivia el 1936 a la casa de la carretera de Montcada.

Figura 5. Les botes de Josep Simó Deu dibuixades per Josep Rusiñol Canudas, Poitiers, 1939. (AHS. Fons Ricard Simó Bach).

jo no ahaig de fer-ne res perquè lo que jo vull es que tu no et trobis com ell [...]” (22.02.1939). La seva esposa va ser de les primeres a abandonar el refugi, a l’entorn del 23 de març, i ho va fer en automòbil juntament amb un oncle de París, que segurament l’havia reclamada.

Rico havia de tenir algun càrrec a l’exèrcit, ja que disposava de xofer.⁵⁵ Tot i que cap carta no esmenta on vivia, Rico tenia familiars a Terrassa i també el seu xofer era d’aquesta ciutat.⁵⁶ Al refugi hi tenia dues cosines d’aquesta ciutat, que van decidir retornar-hi quan van saber que els pares i un germà eren a la ciutat vallesana. També hi tenia una tia, al refugi, Rosario, d’edat avançada i d’origen valencià, si ens atenim a la reproducció textual i inequívoca que fa de paraules seves la pròpia Maria Deu. Aquesta tia, que va morir a Poitiers el maig de 1939, tenia uns fills anomenats Felip, Octavi i Maria.⁵⁷

Les referències a Rico, que va residir a diverses localitats properes a París (Saint-Germain-en-Laye, Carrières-sur-Seine), resulten de difícil interpretació: “cada dia se li veu més insuportable la vida per ésser tant desgraciat amb [en] tot, en fi, creiem que ja s’ha vist el desengany de la seva companya” (24.05.1939); “si en Rico es troba com se troba és perquè ella [la seva companya] al [el] va anar a denunciar, això t’u puc assegurar perquè ho sé” (05.07.1939). No podem anar més enllà de la conjectura, però Rico podria ser un cenetista terrassenc, ja

que hi va haver dos exiliats de la ciutat –Fèlix i Manuel– amb aquest cognom. Si les moltes desgràcies de Rico incloguessin la salut, llavors ens hauríem d’inclinar per Fèlix Rico. Tanmateix, les dades disponibles no ens permeten confirmar res.⁵⁸

Un altre d’aquests companys de guerra era Josep Rusiñol Canudas, que va estar al camp d’Argelers fins al mes de març i que a començaments d’abril ja es trobava al camp de Bram. Segurament era el xofer de Rico que Antoni Simó troba el 17 de febrer de 1939 al camp d’Argelers.⁵⁹ La seva companya, Madrona Prat Grau, era la delegada de la sala 10 del refugi de Poitiers. En els primers mesos, Maria i Madrona s’entenen molt bé. Encara en el mes de juny hi ha una referència a Rusiñol a l’entorn d’uns rumors de reagrupament de les famílies amb la condició que els internats als camps es paguessin el viatge fins als refugis on tenien les dones i els fills. Tanmateix, fou llavors que es va produir el trencament definitiu entre ambdues dones, ja que Maria havia descobert que Madrona estava endeutada amb tot el refugi i, el que és pitjor, que demanava els diners amb l’excusa que eren per ajudar-la. Finalment, Maria la considerava culpable d’haver-li robat 50 francs, amb la complicitat del seu fill, que llavors tenia catorze anys. Arran d’aquests incidents, Maria i el nen es van traslladar a la sala 8.⁶¹

Rusiñol era un teixidor de l’empresa Humet Germans de Terrassa i un destacat membre de la CNT local.⁶²

Es conserva una carta i uns dibuixos signats per Rusiñol, adreçats a Ricard Simó.⁶³

Del text es desprèn que un dia va compartir menjar i barber amb el nen Josep Simó. Encara que de tot això no n'hi ha cap constància explícita a les cartes de Maria, tot indica que Rusiñol va estar a Poitiers i des d'allí va escriure i remetre els dibuixos a Ricard, al camp del Barcarès.⁶⁴

No sabem quina fi van fer Josep Rusiñol i Madrona Prat, però el seu fill, Josep Rusiñol Prat, va tornar a Terrassa. El 1945 estava a dispesa amb una família i el 1947 des de Terrassa va escriure en dues ocasions a cenetistes exiliats a França demanant-los notícies del seu pare.⁶⁵

El tercer company de guerra de Ricard és el capità Carlos Vega de Killius, un militar de carrera,

63 Els dibuixos són un retrat de Ricard Simó, segurament copiat d'una fotografia, i les sabates -uns borseguis- de Josep Simó Deu. A la carta diu: "Estoy un poco nervioso porque delante mío está tu hijo, que está comiendo un pedazo de carne muy dura, que está muy preocupado. Hoy vamos todos un poco esquilados, porque nos han hecho cortar el pelo todos dos"; AHS, Fons Simó Bach, *Targetes postals i altra correspondència, 1939-1945* (AP 401/6).

64 Tot i que ignorem si es refereixen a una mateixa persona, hi ha dues referències a un fugitiu del camp de Bram: "aquí mateix, a la meua sala, ni ha una que tenia al seu marit en el camp de Bram. Aude; al tenir francs, es va escapar paganse el viatge i ara ja té els papers arreglats per treballar i casi es segur que dintre uns dies vindrà ell mateix a buscarla; i paganse els gastos de tot és segur que ningú li dirà res" (26.06.1939); unes setmanes després descriu l'arribada d'un fugitiu del camp de Bram al refugi, al qual només hi van deixar estar tres dies i sense poder-s'hi quedar a dormir; no en diu el nom, però llavors Maria ja havia trencat les relacions amb Madrona (22.07.1939). Les sabates dibuixades coincideixen amb les descrites per Maria al mes d'abril: "El nen, t'enrecordes quines sabates portava? Doncs, pensa que els primers dies que harem [érem] aquí estava ven espantada. Doncs, es veu que li varen fer llàstima de lo descalç que anava i m'han [em]varen donar unas d'aquellas altas molt reforçades; doncs almenys nos mulla de peus" (02.04.1939). El retrat de Simó podia ser extret de la fotografia rebuda per Maria (09.06.1939).

65 AHCT, Padró d'Habitants de 1945, carrer Prim, 127, família de José Martínez García i de Guillermo Elorriaga Simón (gendre de l'anterior). Els Elorriaga eren una família vinculada a la CNT i alguns dels seus membres s'havien exiliat a França; SÁBAT (1979), p. 61. Curiosament Josep Rusiñol Prat treballava de peó a la mateixa empresa on teixia el seu pare abans de la guerra. La circular 23 (30.04.1947) de la Comisión de Relaciones y Solidaridad de Tarrasa de la CNT ens ha permès constatar que el fill cercava el pare, la rellevància sindical d'aquest i que els cenetistes exiliats tampoc no sabien on parava: "Una carta de Tarrasa: obra en nuestro poder una carta que de España ha recibido el compañero Buenaventura Font, destinada al compañero José Rusiñol Canudas y escrita por su hijo. Nosotros, no obstante los deseos de agrupar a todos los cenetistas tarrasenses, nunca hemos logrado localizar en Francia al compañero Rusiñol, cosa que hasta ahora nos extraña, dado lo destacado que era en nuestra organización local". A l'agost un altre cenetista terrassenc, Rossend Serrarols, de Bordeus, preguntava per Josep Rusiñol, del Fabril de Terrassa, per fer-li arribar una carta del seu fill, a la secció "Paraderos" de *Solidaridad Obrera*, VI, 133 (30.08.1947), p. 3. Un Rusiñol, emigrat a l'Uruguai, va visitar el local de la CNT de Terrassa el 1977, però no sabem de qui es tracta; SÁBAT (1979), p. 113.

66 Josep Simó Deu recorda que els seus pares li havien dit que el capità Vega s'havia suïcidat abans de passar la frontera. L'absència de notícies sembla confirmar aquesta tràgica desaparició.

67 Atesa la connexió terrassenca d'aquestes coneixences de guerra, hem de constatar que hi havia uns quants terrassencs amb aquest cognom, la majoria procedents de Canjáyar (Almeria). Un d'ells, Juan Fornieles Abad, va morir a Gusen (Mauthausen); ROIG (1992), p. 491.

68 Aquesta informació prové del diari d'Antoni Simó. La intervenció d'Herriot a SIMÓ BACH (1985).

69 Antoni Simó va suggerir a Maria d'escriure a Marceau Pivert, cap del Partí Socialiste Ouvrier et Paysan, aff al POUM, per veure si la podia treure del refugi (06.03.1939).

70 Es tractava de Pere Serra i Porta (Sabadell, 1913 - Terrassa, 1995), treballador a la filatura de Pere Fonolleda, membre del POUM i capità de la 142a Brigada Mixta. Va viure al carrer de Margenat i es casà pel civil durant la guerra amb Engràcia Casasayas i Viladoms. Poc després de tornar de l'exili, la família s'establí a Terrassa, on Serra va fundar i presidir el club de futbol Kubalas i es va dedicar a la representació de productes alimentaris. Malgrat que els ascendents i germans de Pere Serra portaven el cognom Serravinyals, per un error en la inscripció de naixement ell i els seus descendents són coneguts per Serra. Informació facilitada per Cesc Prat Fernández.

71 Sabadell (1915-1984). Era conegut al barri com a "Tonet" o "Gemat"; MERCADÉ VERGÉS (2004), p. 137-138. Antoni va marxar voluntari al front d'Aragó amb la Columna Alpina. Després de la presó i del servei militar, va exercir com a agent comercial en llanes i matèries tèxtils; SIMÓ BACH (1985).

72 Carmona estava el 1950 al sanatori de la Grolle (Charente); AHCT, Comisión de Relaciones y Solidaridad de Tarrasa, CNT, circular 63 (octubre de 1950). Sabem que el 1956 va sortir d'un sanatori, després de dotze anys d'internament a causa d'una malaltia dels pulmons. La seva companya també va estar internada en un sanatori. Dibuijava bé, se'ns diu, i "labraba muy bien la madera". La circular 169 (31.10.1959) de la Comisión de Relaciones y Solidaridad de Tarrasa CNT, reproduïa una nota de *Solidaridad Obrera*, titulada "José Carmona, un artista del grabado", amb motiu d'una exposició feta a París. Carmona vivia llavors a la Charente i encara estava delicat de salut; SÁBAT (1979), p. 60-61 i 69-70. Carmona va rebre ajut de la comissió des de la fundació el 1945 fins a l'extinció el 1983.

Figura 6. Retrat de Ricard Simó Bach per Josep Rusiñol Canudas. Reallitzat a partir d'una fotografia enviada per aquest des del camp del Barcarès i rebuda per Maria a començament de juny de 1939. Poitiers, 1939. (AHS. Fons Ricard Simó Bach).

que manava la 4a Companyia del Batalló de Rereguarda 17, de la qual Ricard n'era comissari polític. Maria va trobar-se la seva esposa en estat llastimos dins del túnel de Portbou i la va ajudar a passar la frontera. A la primera carta escriu: "la [companya] d'en Vega des del primer dia que's a l'ospital" (14.02.1939) i més endavant: "La companya den Vega i fills estan molt bé; estan el Hospital que no els falta res [...]" (01.03.1939). Després, ja no hi ha més referències a l'esmentat militar.⁶⁶

Antoni Simó Bach, germà de Ricard, també formava part del grup de la caserna de Sarrià i de Colera i va passar la frontera amb Rico, un tal Fornieles i el seu germà Ricard. Tanmateix, el 9 de febrer, mentre Rico i Ricard van seguir el camí cap al camp de concentració, Antoni i Fornieles⁶⁷ se'n van anar

pel seu compte per tal d'evitar l'internament. Al cap d'uns dies, Antoni va ser detingut i internat al camp d'Argelers, d'on es va escapar molt aviat, ja que a la fi de febrer els cosins de Lió en donen notícia. Es va amagar a Villié-Morgon, al Beaujolais, on va ser ajudat per una família de professors d'esquerres, els Fontaine, i finalment va legalitzar la seva situació gràcies a l'alcalde de Lió, Edouard Herriot.⁶⁸ Maria va mantenir correspondència amb Antoni, que va treballar de jornaler agrícola, i la va ajudar enviant-li algun paquet i intentant, sense èxit, que pogués sortir del refugi.⁶⁹ Antoni Simó s'escrivia amb Ricard i també, des de maig, amb els seus pares a Sabadell. Quan Ricard Simó va fugir del Barcarès, després de reunir-se amb Maria i el nen a Poitiers, va acudir a trobar el seu germà i va establir-se a Fleurie, a sis quilòmetres de Villié-Morgon. En la darrera carta des de Poitiers, Maria escriu: "Dóna molts records al germà Ton i en company Serra"⁷⁰ (22.09.1939). Antoni Simó va retornar a Espanya a l'octubre de 1939 i va ser empresonat durant els anys 1939-1941 al camp de concentració d'Horta, a la presó de Sabadell i a la presó Model de Barcelona. Després va ser internat en batallons de treballadors a Corcubió (Corunya) i Rota (Cadis).⁷¹

Alguns companys de Ricard al camp de concentració formen un grup més reduït de noms i amb menys significació en la correspondència de Maria. Entre la fi d'abril i els primers dies de maig, hi ha referències a un dibuixant anomenat Carmona. Una de les cartes de Ricard Simó trameses a la fi d'abril contenia dibuixos de Carmona que van ser molt celebrats no solament per Maria sinó fins i tot per la policia de Poitiers. La darrera referència és una mica críptica: "a lo que'm dius que segurament a últims del mes farem la mateixa sort d'en Carmona, *ojalà* aixís sigui" (11.05.1939), tot i que sembla indicar que "la sort" va ser la sortida del camp i el retrobament amb l'esposa. No hi ha cap referència a la procedència i a l'adscripció ideològica de Carmona, però és molt probable que fos l'anarcosindicalista terrassenc Josep Carmona.⁷²

Hi ha també dues referències a Francesc Viadiu Vendrell, destacat polític d'Esquerra Republicana de Catalunya i casat amb una cosina de Maria Deu. Al mes de juny, Viadiu semblava tenir problemes serio-

sos de salut, i pel mes de juliol va escriure a Ricard Simó al camp del Barcarès.⁷³

Maria també va conèixer altres exiliats al refugi directament o a través de les seves companyes i familiars. Així, sabem que al refugi de Poitiers hi havia la companya i la mare de Progreso Alfarache, destacat dirigent de la CNT, antic signant dels manifest trentista, que va acabar exiliat a Mèxic, on va morir el 1964.⁷⁴ Maria es defineix primerament com a bona amiga de la seva companya⁷⁵ i dies després escriu: “Ricard, acaben de recomenar-me que preguntis, si no t’és molestar-te, pel company Progrés Alfarache per fer 9 dies que la companya i mare no en saben res” (17.06.1939).

72 A començaments del mes de maig de 1939 va arribar al refugi Domingo Ladrón de Guevara, treballador de la Telefónica, procedent del camp del Barcarès, per tal d’atendre la família a causa de la malaltia de la seva esposa. Maria li va preguntar per Ricard, però no el coneixia. Probablement era parent de M. Ladrón de Guevara, delegat del Sindicat de Telèfons de Barcelona al congrés extraordinari de la CNT, celebrat a Madrid el juny de 1931.⁷⁶

A partir de la presència de Ricard Simó a Poitiers, a començaments de l’agost de 1939, apareixen en la correspondència les úniques relacions amicals amb veïns de Poitiers. Es tracta del matrimoni format per Michel Peyrat, la seva esposa Madeleine i el seu fill Ivan. Aquest matrimoni va trobar feina de serventa a Pepita, una refugiada que s’estava sola, i va fer un préstec de 100 francs a la família Simó com hem dit abans. La família Peyrat s’estava a la rue des Herbaux, 16. Quan va esclatar la Segona Guerra Mundial, Michel va ser mobilitzat al front i la família va quedar sense ingressos, com indica Maria: “en Miquel el [al] front i ella sense feina, tenin(t) sort dels seus pares que la mantenen, jo vàreig dir-lis que ja els escriuria desde Espanya perquè tu estaves molt desesperat, també sense feina” (18.09.1939). La coincidència de l’aparició d’aquesta família i la presència de Ricard Simó a Poitiers sembla indicar una possible connexió política –potser Peyrat era militant del PSOP– i que Ricard s’hagués escapat del Barcarès amb aquest nom de contacte a la vila francesa.⁷⁷

Finalment Maria esmenta els noms d’altres refugiades a Poitiers, tot i que no ens en proporciona el

73 Francesc Viadiu Vendrell (Solsona, 1900 - Sant Llorenç de Morunys, 1992). Diputat al Parlament de Catalunya i delegat d’ordre públic de la Generalitat a Lleida el 1937. Informació facilitada per Josep Simó Deu i cartes de 21.06.1939 i 29.07.1939.

74 *Diccionari* (2000).

75 12.05.1939.

76 *Diccionari* (2000).

77 Sobre el PSOP, vegeu la nota 69. El 1941, els Simó encara no havien pogut retornar el préstec als Peyrat. Maria li demana a Ricard que ho faci, si pot (06.01.1941). Gràcies a aquesta carta en coneixem el cognom i l’adreça.

78 Antoni Simó Bach havia treballat al despatx d’aquesta empresa abans de la guerra; SIMÓ BACH (1985). A la fàbrica, al carrer de Calderón, molt a prop del barri, hi treballaven alguns veïns d’Hostafrancs. Joan Vilar Deniel, antic regidor municipal durant la Dictadura de Primo de Rivera, i el seu pare, Miquel Vilar, molt popular al barri i que va morir el 1938, eren clients de la barberia; MERCADÉ VERGÉS (2004), p. 191 i informació de Josep Simó Deu.

79 Va ser un dels empresaris detinguts pels revoltats durant el 6 d’octubre de 1934 a Sabadell. A més de ser client de la barberia de Josep Simó, Antoni Simó Bach també havia treballat, abans de la guerra, a una fàbrica de Joan Pratginestós a Castellar del Vallès; informació de Francesca Pujol Vila.

80 L’hem poguda situar al desembre gràcies a aquestes pistes: “recibí carta tuya de fecha 30” y “este domingo que viene es la feria de Sabadell”.

81 Miquel Vilar, Joan Pratginestós i Pau Serracant es comptaven entre els signataris del manifest electoral del Front Català d’Ordre de Sabadell, “A tots els ciutadans”, datat l’1 de febrer de 1936; AHS, FM, Vigilància i seguretat, *Impremta*, 1931-1936 (G-82 549).

82 Esteve havia estat tresorer i membre de la Junta Directiva de la Joventut Nacionalista local el 1935; informació facilitada per Josep Lluís Martín Berbois. Abans de la guerra exercia de comptable a l’empresa de teixits de Feliu Serra; AHS, FM, *Fulls del padró*, 1936, carrer del Mestre Rius, 12 (AML 210-1). Juntament amb els seus patrons, Feliu Serra Ustrell i Josep Serra, havia signat el manifest electoral local del Front Català d’Ordre. Tot i això va romandre a Sabadell fins molt avançat el 1937, quan fou denunciat com a quintacolumnista en un solt titulat “Un emboscac”, que li deixava ben poc marge: “Jaume Esteve i Puig, domiciliat al carrer de Mestre Rius 12, no sabem com i de quina manera ha lograt ingressar [sic, sic] com a Agent de Policia de la Generalitat. Aquest individu és de la lleva de 1932, i per tant hauria d’ésser al front com els demés, però, per si això no fos prou, a més de policia fa de comptable a la casa Feliu Serra, havia estat Secretari de la Joventut Nacionalista de Lliga Catalana i el seu pare havia estat íntim amic de Pic i Pon. És un dels nombrosos emboscacs que cal que es vagin posant en coneixement del poble”; *Vertical*, 291 (19.08.1937), p. 2. Després no devia tardar a passar al bàndol franquista. Esteve havia aconseguit ser policia de la Generalitat gràcies a la seva amistat amb Josep M. España, conseller de Governació el 1936, i va aprofitar el càrrec per ajudar a fugir persones de dretes; informació proporcionada per Josep Burrull Bonastre, alcalde de Sabadell (1965-1976). Una altra informació, que pot considerar-se complementària de l’anterior, sosté que fou protegit de Dionís Eroles, cenetista i comissari d’Ordre Públic de la Generalitat; CASTELLS (1982), p. 23.11. Una nota sobre l’activitat quintacolumnista d’Esteve, extreta de documentació de l’AGA, a MARÍN (1993), p. 44.

cognom. A part de les que ja han estat esmentades –Rosario (tia de Rico), Madrona (companya de Rusiñol), Pepita–, en els darrers mesos fa referència també a un adolescent anomenat Llibert (21.08.1939); a la Mari Pepa, al fill de la qual Ricard ha d'enviar un pantaló, i a Isabeleta: “la millor companya que jo tinc és en la Isabeleta” (22.08.1939). D'altres no n'esmenta ni tan sols el nom i de vegades només en sabem el parentiu amb altres persones o la localitat d'on procedeixen: la noia malalta de Colera, companya de Joan Rius Guillén (06.03.1939); “una de las fillas d'aquella família que estaban el devant de casa els nostres estimats pares” (13.04.1939); les promeses de José i Francisco Navarro, que estaven al pavelló d'oficials del Barcarès (17.04.1939); la xicota del “xofer que amb [em] va venir a buscar a Sabadell” (30.04.1939); dues noies de Sant Esteve de Llitera, que coneixien a la seva família (03.05.1939), i una noia que s'estava darrere la via de Massagué a Sabadell (24.05.1939).

El retorn a Sabadell de Maria Deu i Josep Simó

Quatre dies després d'haver sortit de Poitiers, el 29 de setembre, Maria reprèn les cartes des de Sabadell, ara redactades en castellà i plenes d'ocultacions, començant pel nom del destinatari, amagat darrere l'amiga Simona, el cosí Ricard Deu i el germà Ricard Deu. La ficció continua en el contingut i així l'aniversari del casament és “el 15 de este mes es el 5º aniversario de tus estudios” (12.10.1939) i el del fill “el 4º aniversario de tu mejor obra” (22.10.1939).

En la primera carta, Maria escriu: “De momento tuve de necesitar de irme a visitar con los grandes famosos Doctores Juan Vilar y Juan Pratginestós, a la que me visitaron perfectamente y me dieron un gran purificante para mi salud...” [...] “...estuve dos días en gravedad y gracias a estos Doctores como también su ayudante Serracant pude salvar mi enfermedad” (29.09.1939). Joan Vilar Deniel era un fabricant de teixits;⁷⁸ Joan Pratginestós Carol, un industrial d'aprestos, acabats i tintatge de teixits;⁷⁹ i Serracant podria ser l'industrial metal·lúrgic Pau Serracant Ribà. Uns dies després, l'avi i el nét van visitar Joan Vilar, definit pel nen com “aquel señor que un día quiso darme un carro” (carta sense datar d'inicis de

desembre).⁸⁰ Tot confirma que aquestes persones de dretes,⁸¹ conegudes de la família, van avalar Maria i que així va poder gaudir de llibertat després de dos dies de vigilància o d'arrest.

En aquests dies hi va haver la lògica alegria del retrobament amb la família i la millora -tot i les condicions del moment- de l'alimentació en relació amb la de Poitiers: “en un mes mi hijo a aumentado 4 kilos, a crecido y ha desarrollado una barbaridad” (22.10.1939).

Maria va començar a treballar de sastressa: “trabajo y conservo mis clientes...” (11.10.1939). De feina no n'hi mancava: “mi casa parecía una lluvia de sastres” [...] “abían dos de mucha fama, a lo cual forasteros” [...] “el que daba más ha resultado un tal Enrique Solà, hermano de un gran amigo tuyo de tiempos pasados, a lo cual ha me prometido un jornal de 12 duros semanales y trabajo todo el año” (inicis de desembre, s. d.). Tanmateix, Maria només aconseguia un ingrés suficient amb moltes hores de treball: “empiezo a trabajar de las 7 de la mañana hasta las 12 de la noche y cuando llega el domingo mi divertición trabajar y siempre trabajar”

La repressió apareix amb circumloquis referits a les presons i centres de detenció. Una figura clau d'aquests encobriments és Jaume Esteve Puig i la seva relació amb les presons o centres de detenció: “Y ahora voy a hablarte de tus antiguos amigos [...]. Después otro tal, Jaime Esteve diciéndome que piensa mucho en ti y que te dé muchos recuerdos...” (22.10.1939). Les fàbriques són l'al·legoria dels camps de detenció o presons: “El domingo pasado fui a Barcelona a ver a mi hermano Antonio, que por exceso de trabajo no puede disponer de un día, a lo cual trabaja en una de las fábricas que hace poco fundó el Sr. Jaime Esteve” (inicis de desembre, s. d.). Antoni, el germà de Ricard, es va escapar del camp de concentració d'Horta, però tot seguit va estar empresonat nou mesos a Sabadell: “[...] al cabo de cuatro días de estar en casa lo vinieron a buscar para ir a trabajar en una gran fábrica de aquí mismo de Sabadell” (05.12.1939).

Jaume Esteve Puig, antic membre de la Joventut Nacionalista, s'havia passat al bàndol franquista després d'ajudar persones de dretes, aprofitant-se del seu nou càrrec de policia de la Generalitat.⁸² El 1939 va

tornar a Sabadell com a alferes provisional i va esdevenir secretari de FET y de las JONS a Sabadell, càrrec que va exercir durant 1939 i 1940.⁸³ Esteve tenia la mateixa edat que Ricard Simó, amb qui l'unia una certa amistat, ja que ambdós havien coincidit a l'equip de bàsquet Joventus AC.⁸⁴ Tothom coincideix que era molt alt, ben plantat i elegant. Quan Antoni Simó Bach va retornar a Sabadell va anar-lo a veure per tal d'evitar l'empresonament; Esteve va dir-li que no el podria ajudar i que ho hauria considerat si s'hagués tractat de Ricard.⁸⁵ El fet és que Antoni va passar molt de temps empresonat⁸⁶ i que Ricard no es va decidir a tornar de l'exili fins a la fi de 1941, quan Esteve ja havia desaparegut de l'escena política local. Després, Esteve es va dedicar als negocis, en què no va tenir gaire èxit, i va traslladar el seu domicili a Barcelona en els anys cinquanta.⁸⁷

També la "casita de felicidad" sembla una metàfora de la presó: "*después voy a darte un poco de explicación de tu casita de felicidad a lo cual ahora disfrutando de ella tu amigo Valentín, aquel chico tan gordo, pero ahora se encuentra que todos sus hermanos se ban a un pueblo de Zaragoza a lo cual montan una fábrica y el uno ba de director, el otro de ayudante, el otro de tejedor y el restante de porteros, y ahora otra vez la casita está sin ninguno*" (30.10.1939). Podria interpretar-se que llavors era l'únic militant del POUM a la presó local i que els altres companys havien estat destinats a un centre de detenció o a un batalló de penats a Saragossa.

Les cartes també fan referència a companys més rellevants del POUM. L'11 d'octubre Maria escriu: "*Acabo de encontrar a tu gran amigo Jaime Santandreu, dándome millones de recuerdos para ti*". El 30 del mateix mes fa una referència més críptica: "*Después de lo que me dices de tu amigo Jaime Santandreu, creo que es mejor lo dejes para otro tiempo, pues según he visto y estoy enterada gasta peor género que la sucursal de Jaime Esteve*". Dita sucursal podia interpretar-se com la Falange i que Santandreu es desentenia de la ideologia professada abans del 1939. Jaume Santandreu Borràs, teòric tèxtil el 1936, havia estat membre del BOC i del POUM. Després dels fets de maig, que a Sabadell no tingueren un caràcter violent, li hauria pertocat assumir la secretaria local del partit, però va optar per amagar-se en

aquella conjuntura. Més endavant, ja incorporat com a soldat de marina de l'exèrcit republicà, va ser un dels testimonis del fiscal en el procés contra el POUM el 1938.⁸⁸

També comenta la visita que li va fer Igle (suposem que és un Iglesias esmentat en la correspondència de 1940 i 1941): "*el otro día vino a saludarme un tal Igle, íntimo de mi marido*" (11.10.1939) i "*el otro día vino a saludarme un tal Igle, íntimo de mi mari-*

83 Sobre el càrrec a FET y de las JONS a Sabadell el 1939 i 1940; MARÍN (1990), p. 250 i 308-309; *Guía de Sabadell y su comarca 1939*, Sabadell: Dalmau y Farré [1939], p. 13.

84 Sobre la coincidència a l'equip de bàsquet Joventus AC a les darreries de la dècada de 1920 i inicis de la següent; SIMÓ BACH (1986), p. 126. Les referències a Esteve continuen en les cartes de Maria Deu de 1940 i 1941.

85 Informació de Francesca Pujol Vila, esposa d'Antoni Simó.

86 Antoni Simó va participar en la Columna Alpina a començaments de la guerra; el 1939 va ser denunciat per dues persones, segurament per haver confiscat material dels centres excursionistes per a la dita columna; informació de Francesca Pujol Vila.

87 Des de 1941 Esteve va abandonar tota mena d'activitat política sense que en coneguem els motius, però no va deixar de considerar-se franquista. Es va centrar en el seu treball com a agent comercial de llana i comissionista de cotó i va incrementar notablement la seva família. AHS, FM, Fulls del padró, 1940 i 1950, carrer de Gràcia, 112 (Virgen de Gracia) (AML 354-1 i AML 294-3). Va arribar a estar molt endeutat, fins al punt de ser desnonat de la casa que ocupava. A Barcelona va ser cap de vendes de Muebles La Fábrica, però tampoc va reeixir en aquest càrrec; informació facilitada per Josep Burrull Bonastre.

88 CASTELLS (1980) p. 17.30. Aquest autor sostenia que Santandreu no havia reaparegut fins acabada la guerra; CASTELLS (1982), 22.3. Tanmateix, José Antonio Pozo va localitzar a l'Arxiu de la Guerra Civil de Salamanca la citació a Santandreu el 10.03.1938; amablement m'ha proporcionat aquesta informació.

89 David Graells Montull (Sabadell, 1910-1992) era empleat del Registre de la Propietat de Sabadell, on també treballava el seu pare. Havia tingut alguna activitat al Cercle Republicà Federal. Durant la guerra va actuar d'ajudant administratiu a la Jefatura de Obras de Aviación de Sabadell i va estudiar matèries de Belles Arts a l'Escola d'Arts i Oficis. Havia estat vinculat al grup de pintors locals Ars Studio. Ell mateix es va dedicar a la pintura després de la guerra. Després de la jubilació va ésser molt actiu a l'Acadèmia de Belles Arts de Sabadell. *Exposició Antològica d'Homenatge a David Graells Montull*, Sabadell: Acadèmia de Belles Arts, 1993.

90 Aquest individu l'abordava quan anava a passejar a un parc vora el riu amb el nen i quan Maria va deixar d'anar-hi la va anar a esperar un dia al refugi. L'home volia aprofitar-se de les penúries de Maria, que va optar per no sortir més a passejar sola (07.07.1939).

91 Seria el cas esmentat de RAFANEAU-BOJ (1995).

do, a lo cual siente mucho su enfermedad y en que no hay manera de curarse, ves este como se acordado de nosotros, en cambio muchos los encuentro por la calle, me saludan, pero no se interesan por él” (17.12.1939). És clar que la por s’havia imposat i que no convenia preguntar per un exiliat. La darrera carta de 1939 mostra que hi ha una indubtable desmoralització entre els seus amics i que gairebé tothom es desentenia dels altres: “Y de tus amiguitos, lo encuentro que lo hacen muy bien, se cuidan de ellos solos y los demás ya se arreglarán, pasando de Ygle y de David” (25.12.1939). Aquest darrer era David Graells, que havia estat testimoni de noces de Ricard i Maria.⁸⁹

La darrera carta de 1939, redactada el dia de Nadal, descriu com, en haver acabat l’àpat, el nen es va posar dempeus, va aixecar el braç i va entonar el *Cara al sol*, del qual Maria n’anota la lletra íntegra. Des de qualsevol angle, l’anècdota és reveladora de la situació i de quina era la música de fons. El nen ja s’havia amarat –als cinemes, on anava amb l’avi, o potser a la ràdio– de l’himne falangista, que Maria defineix com a gran himne nacional. Si un cop cantat, els avis o la mare li van fer algun comentari, lògicament això no figura a la carta. La narració del fet i la transcripció de l’himne no anaven encaminats a desmoralitzar Ricard Simó Bach, tot i que era una manera d’indicar-li quina era la realitat a Sabadell. Maria potser ho escrivia pensant en la censura, tal vegada calculant que les autoritats deduirien que deixaven de ser una família de “*desafectos*” i que això podria facilitar el retorn de Ricard.

Les darreres cartes, escrites des de Sabadell, palesen la duresa de les condicions del retorn. La família s’havia reagrupat –excepte pel feia que als dos germans Simó: l’un a l’exili i l’altre a la presó– i el nen s’havia revifat. El rerefons, però, era de por i de molta repressió.

Conclusions

El primer que cal remarcar és el valor testimonial de la correspondència d’aquesta ciutadana anònima, desconeguda. Tot i centrar-se en les peripècies personals, conté una informació viva, instantània, sobre les condicions materials i morals d’aquest exili, molt

més rica –no només de detalls, sinó d’intensitat– que la provinent del record, passada del sedàs de la memòria. Les cartes ens obren unes pàgines encara closes de l’exili civil, el de les dones i els nens. Moltes dones exiliades militaven més o menys activament en organitzacions polítiques o sindicals. Moltes altres no ho havien fet mai i van exiliar-se per acompanyar els seus familiars.

Les cartes eren l’instrument de comunicació d’aquestes famílies separades entre refugis i camps de concentració. Hi circulaven la informació i l’escalf amorós que ajudaven a passar les dures condicions de vida. Si Maria descriu sovint la importància que tenen les cartes que rep de Ricard, a ell no costa d’imaginar-lo somrient mentre llegia les facècies d’un infant llest i entremaliat. Les cartes de Maria, prova de la confiança existent entre la parella, són molt sinceres. No hi ha ocultació. Com a màxim només dilació per no preocupar Ricard, però finalment tot acaba sortint. Per tant, més d’una carta devia també trasbalsar-lo, quan li comunicava la malaltia del nen, quan li deia que la vida al refugi era un infern, quan li relatava que havia sofert un cert assetjament per part d’un ciutadà amb recursos de Poitiers⁹⁰, quan li referia les maledicències d’algunes companyes, etc.

La informació sobre les condicions de vida al refugi de Poitiers permeten situar-lo entre els pitjors de França pel que fa a les instal·lacions, a la higiene (les descripcions sobre paràsits i rates són contundents) i a l’alimentació. Quan a l’agost van arribar-hi refugiats procedents de colònies, on evidentment estaven en millors condicions, Maria escriu “molts se conformen anar a Espanya abans que continuar en aquest refugi, dient tots desesperats que si continuen més aquí es moririen i més s’estimen morir a Espanya” (26.08.1939). Evidentment caldrà reunir més dades abans d’establir valoracions –fins ara més aviat benèvols– sobre aquests establiments.⁹¹

El món dels refugiats és descrit amb una riquesa de matisos que permeten veure la diversitat existent. Tot i que la massa d’exiliats civils i combatents estava subjecta a unes mateixes condicions de camp o de refugi, aquestes eren afrontades des de les diferències existents en el seu si, derivades de la disponibilitat o no de certs recursos econòmics, de l’assistència que es podia rebre de les organitzacions polítiques, sindi-

cals i assistencials, de la formació cultural i també de la identitat nacional. L'afiliació de Ricard a un partit perseguit pel règim franquista i també pel comunisme oficial, petit i amb poc suport a França,⁹² va privar Maria i el nen de l'ajut que podien rebre altres exiliades vinculades a organitzacions més grans o més influents.

Si el cas de la família Simó fos representatiu, podríem concloure que l'emigració a Mèxic hauria estat molt més nombrosa si el 1939 hi hagués hagut més facilitats per emprendre el viatge. Cal pensar que, descartat el retorn a Espanya, no devien ser els únics a considerar-ho per sortir de la penúria, per assolir el reagrupament familiar i per començar una nova vida.

Les cartes de Maria relaten l'impacte de l'esclat de la Segona Guerra Mundial en el canvi d'actitud de la població francesa vers els refugiats espanyols i en la decisió de molts exiliats de repatriar la família —dones i nens— a Espanya. Si bé és cert que el flux de repatriacions va ser constant al llarg de 1939, en el cas de militants compromesos com Ricard la nova situació va marcar aquesta decisió. I sabem que el mateix fet va decidir el retorn del seu germà Antoni.

Maria no era una militant política, tot i ser la companya d'un, condició que compartia amb moltes altres exiliades. L'experiència relatada de l'exili va contri-

92 El POUM només disposava d'un comitè d'ajut a Perpinyà. No cal descartar que abans d'escapar-se del Barcarès, Ricard hagués rebut algun ajut i contactes d'aquest comitè. El CIPARE, que incloïa simpatitzants de les posicions del POUM, com Marceau Pivert i Alfred Rosmer, era l'únic organisme internacional proper a aquest partit; RAFANEAU-BOJ (1995), p. 154.

93 Del 28 de gener de 1940 al 15 de setembre de 1941, Ricard Simó Bach va treballar al Salon de Coiffeur de Mr. Louis Goudou, avinguda de Georges Clemenceau, 11, de Montpeller. Quan aquest es va vendre el saló, va continuar el treball amb el nou propietari. A Montpeller estava hostatjat a la Residència d'Intel·lectuals Catalans. Va tornar a Espanya a la fi de 1941 i ingressà en el camp de concentració de Reus el 28 de desembre de 1941, d'on va sortir en llibertat al començament de gener de 1942; AHS, Fons Simó Bach, Àlbums personals i familiars, 1911-1943 (AP 392/1).

94 Carta adreçada a Josep Querol Ripollès, 23-04-1941; en aquesta carta li diu amb un to un pèl solemne: "[...] 'salva't tu i salvaràs l'Humanitat'. Aquest és el meu objectiu d'avui, ja que ahir per salvar l'Humanitat vaig perdre els meus i a mi mateix. M'honro del meu passat, però de cara al futur vull aprofitar l'experiència adquirida" [subratllats seus]; AHS, Fons Simó Bach, *Dossiers biogràfics* (AP 82/8).

buir a desencantar-la de determinades il·lusions, especialment quan veia el contrast entre el comportament de certes refugiades i la ideologia que professaven. Després de la guerra, aquests vuit mesos d'exili havien estat un preu molt alt per Maria, que l'havia d'hagut de pagar, amb el nen, simplement per ésser l'esposa d'un militant del POUM. A més, el cost no va parar d'augmentar. Els vuit mesos d'exili a Poitiers foren només el primer acte d'una història que va empitjorar en els anys 1940 i 1941: Antoni Simó era empresonat; Antònia Deu, la germana petita de Maria, va emmalaltir i morir a causa d'una tuberculosi renal, després d'haver gastat inútilment molts diners en metges de Barcelona, titllats de criminals per un col·lega sabadellenc que va intervenir-hi en els darrers moments; el sogre, Josep Simó Creus, barber i espardenyner, es trobava amb escassetat de material per fer espardenyers, s'havia hagut de posar a treballar de peó a casa d'un negociant de llanes, Joaquim Crespí, acabava les jornades exhaurit i tenia un aspecte molt desmillorat; Maria també havia de fer hores i hores de sastressa per assolir uns ingressos mínimament suficients i no sempre rebia el suport d'alguns membres més benestants de la seva família paterna. En aquestes condicions era insuportable l'absència del company, que va continuar sol a l'exili de Montpeller.⁹³ L'enduriment del caràcter, a resultes de l'experiència de l'exili segons que ella mateixa relata, no va ser suficient. L'efecte acumulatiu de la guerra, de l'exili i dels primers anys de postguerra va ser devastador per a la personalitat de Maria Deu. No ens ha de sorprendre, atesa la magnitud de desenganys acumulats, que arribés a escriure a Ricard: "*odio a tus amigos, quizás sea por las horas que me robaron de felicidad al estar tú junto conmigo*" [...] "*también nuestro hermano está resentido con ellos*" (20.10.1940). Al marge de les vicissituds específiques de cada peripècia personal, els objectius de la repressió col·lectiva eren arrel·lar la por i la desmoralització en els vençuts, inclosos els familiars que ni van militar ni van combatre. Maria n'era un bon exemple.

Ben diferent va ser l'experiència de Ricard, que no tenia la cura del nen. Hi havia també una diferència de caràcter, ja que estava dotat d'un caràcter insubornablement optimista, que podia portar-lo a fregar la irrealitat en ocasions. Un dels seus lemes,

que Maria li recordava en les cartes, era “sempre hi ha un pitjor”. A més, era un militant, que havia fet la guerra i ara –conseqüent amb les seves idees– havia de fer l'exili. Els vencedors, com li mostrava l'exemple de l'empresonament del seu germà, no li deixaven altra opció. El 1941, Ricard encara escrivia a un amic de Sabadell que l'experiència de l'exili a Montpeller li era particularment enriquidora per afrontar la vida futura, tot i el dolor que li provocava la separació dels seus. Era un dels vençuts de la guerra, però no era un home derrotat, si bé es disposava a reordenar les seves prioritats.⁹⁴

Dins dels exiliats hi va haver, sens dubte, moltes experiències més dramàtiques i també altres de més passables que la de Maria i de Ricard. La seva peripècia no surt del corrent en aquell context. L'excepció és disposar d'una empremta, les cartes de Maria Deu, que ens ha permès de resseguir íntimament una d'aquestes històries. ●

Bibliografia

Jean-François BERDAH (2005). “L'exil des républicains espagnols durant et après la guerre civile (1936-1945)”, dins *Réfugiés espagnols dans l'Aude, 1939-1940, Actes du colloque international de Carcassonne (4 juin 2004)*, Carcassonne: Archives départementales de l'Aude, p. 35-43.

Andreu CASTELLS (1980). *Sabadell. Informe de l'oposició*, vol. IV: *Del terror a la Segona República, 1916-1936*, Sabadell: Edicions Riuort.

Andreu CASTELLS (1982). *Sabadell. Informe de l'oposició*, vol. V: *Guerra i Revolució, 1936-1939*, Sabadell: Edicions Riuort.

Daniel DÍAZ ESCULIES (1993). *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans (1939-1945)*, Barcelona: La Magrana.

Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans (2000). Universitat de Barcelona-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Rose DUROUX, Raquel THIERCELIN (1996). “Los niños del exilio: asignatura pendiente”, dins Josefina CUESTA, Benito BERMEJO (eds.), *Emigración y exilio. Españoles en Francia, 1936-1946*, Madrid: Eudema.

Geneviève DREYFUS-ARMAND (2000). *El exilio de los republicanos españoles en Francia. De la guerra civil a la muerte de Franco*, Barcelona: Crítica.

Geneviève DREYFUS-ARMAND, Émile TEMIME (1995). *Les Camps sur la plage, un exil espagnol*, París: Éditions Autrement.

Jordi GAITX (2006). “Orígens socials i polítics de l'exili català de 1939”, dins Enric PUJOL (coord.), *Noves aportacions sobre l'exili català del 1936-39*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, p. 21-39. ●

- Jesús GARCÍA SÁNCHEZ (1996). "La correspondencia de los españoles en Francia", dins Josefina CUESTA, Benito BERMEJO (eds.), *Emigración y exilio. Españoles en Francia, 1936-1946*, Madrid: Eudema, p. 330-343.
- François GOGUEL (1970). *Géographie des élections françaises sous la Troisième et la Quatrième République*, París: Armand Colin et Fondation National des Sciences Politiques.
- Rosa GRANOLLERAS (1988). "Conversant amb... Ricard Simó Bach 'un sabadellenc de socarrel'", *Penell de Sabadell* (abril).
- 78 Àngel HERRERÍN LÓPEZ (2004). *La CNT durante el franquismo: clandestinidad y exilio, 1939-1975*, Madrid: Siglo XXI.
- Paul LEVY (1995). *Un camp de concentration français: Poitiers, 1939-1945*, París: SEDES.
- Jesús MAESTRO (1987). "El cost humà de la Guerra Civil a Sabadell. Els morts al front", *Arraona*, 1, p. 53-66.
- Xavier MARCET I GISBERT (1999). *Els anys foscos de la postguerra. Terrassa, 1939-1945*, Terrassa: Fundació Torre del Palau.
- Martí MARÍN I CORBERA (1990). *Franquisme i poder local: l'Ajuntament de Sabadell, 1939-1979*, memòria de doctorat, UAB.
- Martí MARÍN I CORBERA (1993). "Premsa i poder en el Sabadell de la postguerra, 1939-1942", *Arraona*, 13, p. 41-59.
- Pierre MARQUÈS (1993). *Les enfants espagnols réfugiés en France, 1936-1939*, París: edició de l'autor.
- Jaume MERCADÉ VERGÉS (2004). *Hostafrancs de Sabadell (història d'un barri)*, Sabadell: Societat Coral Estrella Daurada.
- Manuel MUÑOZ DÍEZ (1960). *Marianet. Semblanza de un hombre*, Mèxic: Ediciones CNT.
- Denis PESCHANSKI (1992), *La France des camps. L'internement 1938-1946*, París: Gallimard.
- Jordi PLANES (2005). "'L'univers concentrationnaire français' à l'égard des réfugiés espagnols", dins *Réfugiés espagnols dans l'Aude, 1939-1940, Actes du colloque international de Carcassonne (4 juin 2004)*, Carcassonne: Archives départementales de l'Aude, p. 17-34.
- Marie-Claude RAFANEAU-BOJ (1995). *Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia (1939-1945)*, Barcelona: Omega.
- Montserrat ROIG (1992). *Els catalans als camps nazis*, Barcelona: Edicions 62.
- Josep ROSAS I VILASECA (2005). *El ciutadà desconegut: del Llobregat al Mapocho, Sabadell*: Arxiu Històric de Sabadell.
- Javier RUBIO (1977). *La emigración de la guerra civil de 1936-1939: historia del éxodo que se produce con el fin del II República española*, Madrid: San Martín, 3 v.
- Javier RUBIO (1996). "La población española en Francia de 1939 a 1946: flujos y permanencias", dins Josefina CUESTA, Benito BERMEJO (eds.), *Emigración y exilio. Españoles en Francia, 1936-1946*, Madrid: Eudema, p. 32-60.
- Francisco SÁBAT (1979). *Los anarcosindicalistas tarrasenses en el exilio*, Barcelona: edició de l'autor.
- Ricard SIMÓ BACH (1985). "Antoni Simó Bach, una vida al Servei de Catalunya", *Diari de Sabadell*, 5 de gener.
- Ricard SIMÓ BACH (1986). *Sabadellencs morts a l'exili*, Sabadell: Agulló-Costa.
- Juan VELARDE FUERTES (2000), "La guerra de les dues pessetes, 1936-1939", dins José Luis GARCÍA DELGADO, José SERRANO SANZ (dirs.), *Del*

ral a l'euro. Una història de la pesseta,
Barcelona: La Caixa, p. 86-106.

Joan VILLARROYA FONT (2002). *Desterrats. L'exili català de 1939*, Barcelona: Editorial Base.

Jean-Claude VILLEGAS (coord.). *Plages d'exil. Les camps de réfugiés espagnols en France-1939*, BDIC-Centre Universitaire de Nanterre et Hispanistique XX-Université de Bourgogne, 1989.

ENTREVISTES:

Josep Burrull Bonastre, membre del Fronte de Juventudes en la postguerra i alcalde de Sabadell (1965-1976).

79

Francina Esteller, informació tramesa per Montserrat Carbonell Esteller.

Antoni Monés Giner, comerciant de llanes.

Francesca Pujol Vila, vídua d'Antoni Simó Bach.

Josep Simó Deu. ●
